

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infokorralduse õppekava

Aira Jõõts

Raasiku valla raamatukogude areng kuni aastani 1918

Lõputöö

Juhendaja: Ilmar Vaaro

Tartu 2021

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	3
1 ÜLEVAADE ALLIKATEST JA UURIMISE LÄHTEKOHTADEST.....	5
1.1 Mõisted ja taustainfo.....	5
1.1.1 Mõisted.....	5
1.1.2 Raasiku valla haldusjaotus.....	5
1.2 Raasiku valla raamatukogude uurimise allikad.....	7
1.3 Varasemad teadmised Eesti rahvaraamatukogude ja Raasiku valla raamatukogude arengust.....	9
1.4 Eestikeelne raamat 1851–1917.....	11
2. UURINGU METODOLOOGIA.....	14
3. RAASIKU VALLA RAAMATUKOGUDE TEGEVUS AASTATEL 1901–1918.....	17
3.1 Raamatukogude loomine praeguse Raasiku valla territooriumil 1901–1918.....	17
3.1.1 Aruküla õigeusu kihelkonnakooli raamatukogu.....	18
3.1.2 Georg Steinfeldti loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu.....	19
3.1.3 Arnold Küssneri loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu.....	22
3.1.4 Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu.....	23
3.2 Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu.....	25
3.2.1 Georg Steinfeldti loodud koguduse raamatukogu kogu.....	25
3.2.2 Arnold Küssneri loodud koguduse raamatukogu kogu.....	27
3.2.3 Koguduste raamatukogude koostise võrdlus.....	31
3.3 Võrdlev ülevaade teiste Harjumaa raamatukogudega 1901–1918.....	34
3.3.1. Harjumaa raamatukogud.....	34
3.3.2 Raasiku vallaga piirnevad raamatukogud.....	38
4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON.....	40
KOKKUVÕTE.....	44
SUMMARY.....	46
KASUTATUD KIRJANDUS.....	48

SISSEJUHATUS

Raamatukogude ajalugu on üks osa informatsiooninduse ajaloost. Uurides raamatukogu ajaloolisest perspektiivist saame me teadmisi, mis suurendavad kriitilist mõtlemist ja tõstavad ühiskonna teadlikkust. Käesolev töö on ajalooline uurimus Raasiku valla rahvaraamatukogude asutamisest kuni 1918. aastani. Teemavalikul on lähtunud asjaolust, et põhjalikumalt on uuritud raamatukogude ajalugu alates Eesti Vabariigi ajast, vähem on tähelepanu saanud 20. sajandi algusaeg.

Raasiku vald asub Harjumaal, Tallinnast kagusuunal. Raasiku valda kuuluvad kaks alevikku: Aruküla ja Raasiku, lisaks 13 küla. Elanikke on üle 5000. Arukülas elab üle 2000 inimese, järgneb Raasiku 1300 elanikuga. Kuna Raasiku valla piirid on aja jooksul muutunud, on lõputöö kirjutamisel arvestatud praeguse valla piire.

Teemavalik on mõjutatud isiklikust tööalasest seotusest Raasiku Valla Raamatukoguga. Raasiku vallas töötab hetkel neli rahvaraamatukogu: Raasiku Valla Raamatukogu ning selle haruraamatukogud – Aruküla, Peningi ja Pikavere. Varem on uuritud eraldi Raasiku ja Aruküla raamatukogu ajalugu, kuid tervikpilti valla territooriumil loodud rahvaraamatukogudest ei ole. Algselt oli eesmärgiks anda ülevaade raamatukogude arengust kuni 2020. aastani, aga uurimistöö käigus leitud allikate põhjal võtsin eesmärgiks süveneda perioodi 1901–1918. Raamatukogunduse kontekstis on 20. sajandi alguse ajaperioodi vähe käsitletud.

Lisaväärtus on panus kohaliku ajaloo jäädvustamisse: valla rahvaraamatukogude loomist puudutavad materjalid koondatakse ühtseks tervikuks ja luuakse tervikpilt raamatukogude arengust kuni 1918. aastani. Raamatukogude tähtsus ühiskonnas vajab senisest enam väärtustamist ning nende rolli teadvustamist laiemale ringkonnale.

Lõputöö eesmärk on anda ülevaade praeguse Raasiku valla territooriumil asunud raamatukogude arengust kuni 1918. aastani, leida arengu sarnasusi ja erisusi teiste Harjumaa raamatukogudega ning analüüsida Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu koostist.

Lõputöö koosneb sissejuhatusest, kolmest peatükist, mis jagunevad alapeatükkideks, kokkuvõttest ning kasutatud allikate loendist. Esimeses peatükis on antud ülevaade peamistest uurimistöös kasutatud allikatest ning olulisematest uurimisega seotud taustaandmetest. Töö teine osa tutvustab uuringu metodoloogiat. Kolmandas peatükis antakse ülevaade Raasiku valla raamatukogude

loomisest ja arengust kuni 1918. aastani. Lisaks käsitletakse põhjalikult koguduste raamatukogude kogu koostist ja antakse ülevaade Harjumaal asutatud raamatukogudest kuni 1918. aastani.

Täna oma juhendajat Ilmar Vaarot, kes toetas oma asjatundlike nõuannetega töö valmimist selle igas etapis.

1 ÜLEVAADE ALLIKATEST JA UURIMISE LÄHTEKOHTADEST

1.1 Mõisted ja taustainfo

1.1.1 Mõisted

Eesti raamatukogusõnastiku järgi on raamatukogu organisatsioon või selle osa, mille põhieesmärk on võimaldada selliste infoallikate, -teenuste ja -vahendite kasutamist, mis on nõutavad hariduslike ja teaduslike ning info-, kultuuriliste või meelelahutuslike vajaduste rahuldamiseks (Raamatukogusõnastik, i.a). Raamatukogu on seotud ühiskonna arenguga ja on pidevas muutumises nii sisus kui vormis (Volodin, 2005: 7).

Rahvaraamatukogu all pean siinses uurimistöös silmas avalikke üldkasutatavaid raamatukogusid. Varasemalt on rahvaraamatukogusid nimetatud avalikeks rahvaraamatukogudeks ja erarahvaraamatukogudeks (Veskimägi, 2000: 347). Rahvaraamatukogu on munitsipaalraamatukogu, kes kogub, säilitab ja teeb lugejatele kättesaadavaks temale vajalikud trükised, auvised ja teised teavikud ning avalikud andmebaasid (Rahvaraamatukogu seadus, 2019).

Lisaks avalikele rahvaraamatukogudele käsitletakse erinevat tüüpi raamatukogusid, millest kujunesid hilisemal perioodil rahvaraamatukogud. Muutused ühiskonnas toovad kaasa uute raamatukogu tüüpide tekke või siis raamatukogude sulgemise (Volodin, 2005: 9). Lõputões kajastatud koguduse raamatukogu, kooliraamatukogu ja seltsiraamatukogu muutusid hilisemal perioodil rahvaraamatukogudeks.

1.1.2 Raasiku valla haldusjaotus

Julius Põldmäe andmetel, mis põhinevad Taani päritolu Eesti ja Saksa ajaloolase Paul Johanseni 1933. aasta uurimisel “Die Estlandliste des Liber Censur Daniae”, pärinevad esimesed viited Raasiku valla aladele 1241. aastast, mil “Taani hindamisraamatuss” märgiti üles Taani preestrite poolt ristitud külade nimed (Kurgla, Järsi, Kalesi, Igavere, Pikavere, Perila, Kiviloo), suurus adramaades ning küla valdaja nimi (Põldmäe, 1992: 4–6).

Põhiosa Raasiku vallast on ajalooliselt asunud Harju-Jaani kihelkonna territooriumil. Harju-Jaani kirikukihelkond moodustati arvatavasti 13. sajandi lõpus Jõelähtme kihelkonna kagupoolsetest hõreda asustustega aladest (*Ibid.*: 6). Harju-Jaani kirikul, mis asub Raasiku alevikus, on olnud oluline roll kohaliku kultuurielu edendamisel: asutati esimesed köstrikoolid, hiljem erinevad seltsid (Küssner, 1913).

1816. aasta talurahvaseaduse põhjal loodi territoriaalse haldusüksusena vald. Praeguse Raasiku valla haldusterritooriumil asuv Aruküla oli liidetud Rae vallaga ja 1898. aastal lahutati Peningi ja Raasiku eraldi vallaks. (Rahvusarhiiv, i.a.) Kahe erineva valla tekkimise põhjuseks oli vallaametnike suutmatuse kokku leppida ehitatava vallamaja asukoha suhtes. Ajaleht *Postimees* kirjutas Raasiku kogukonna soovist vallamaja Harju-Jaani kiriku ja raudteejaama lähiste ehitada, et kujuneks välja kihelkonnakeskus, Peningi kogukond nõudis vallamaja oma territooriumile (Kodumaalt, 1898). Ehitati kaks vallamaja, kivist hoone Harju-Jaani kiriku juurde ning teine puidust hoone Peningi kogukonda. Raasiku vallamaja peeti Põhja-Harjumaal kõige ilusamaks ja ruumikamaks – Eesti Põllumeeste Selts korraldas just seal oma koosolekuid. (Talving, 2015: 78)

Eesti Vabariigi ajal jagati territoorium omavalitsuslikeks haldusüksusteks: maakondadeks, valdadeks, linnadeks ja aleviteks (Eesti ajalugu VI, 2005: 59). 1937. aastal võeti vastu Vallaseadus, mille alusel määrati vallapiiride reformi teostamise aastaks 1939 (Vabariigi..., 1938). Peningi ja Raasiku vallavalitsuse arhiivdokumente uurides selgus Julius Põldmäe hinnangul, et Siseminister esitas kava, mis nägi ette Raasiku ja Peningi valla ühinemist (Põldmäe, 1992: 79). Peningi vallavolikogu vastuseisu tõttu ühinemist ei toimunud (Vabariigi..., 1938).

Aruküla piirkond kuulus Eesti Vabariigi ajal endiselt Rae valla koosseisu. Kohalikel elanikel oli soov asutada iseseisev Aruküla vald, mis oleks koosnenud Rae, Raasiku ja Peningi valdade osadest. Nimetatud valdade volikogu koosolekutel leiti, et moodustatav vald oleks liiga väike ja elujõuetu, seetõttu lükati ettepanek tagasi. (Takistused uue..., 1930)

1945. aastal algas annekteeritud Eesti territooriumil kohaliku halduse sihikindel unifikatsioon ja NSV Liidu haldussüsteemi eeskujul loodi külanõukogud (Paavle, 2009: 261). Peningi vallas moodustati kolm külanõukogu: Kiviloo, Peningi ja Pikavere, Raasiku vallas Haljava ja Läti külanõukogu, Aruküla külanõukogu moodustati Rae vallast (Uuet, 2002: 90).

1950. aastal toimus haldusjaotuse reform, mille käigus likvideeriti maakonnad ja vallad, Eesti jagati maarajoonidesse ja külanõukogud muudeti rajooninõukogudele alluvateks esimese astme haldusüksusteks (Paavle, 2009: 262). Seoses haldusreformiga kuulus Peningi vald mitte Harju, vaid

Kose rajooni haldusüksusesse. 1954. aastal seoses külanõukogude arvu kärpimisega liideti Peningi, Kiviloo, Haljava, Läti ja Aruküla külanõukogud Raasiku külanõukoguks. 1977. aastaks kujunes välja Raasiku külanõukogu, mille piirid kattuvad praeguse Raasiku valla piiridega. (Uuet, 2002: 208)

Aastatel 1989–1992 oli haldusjaotuse muudatuste üldsuunaks ajalooliste maakonna- ja vallanimede taastamine (*Ibid.*: 235). 12. märtsil 1992. aastal sai Raasiku vald oma tänapäevase territooriumi ja nimega omavalitsusliku haldusüksuse õigused (Harju maakonna..., 1992). Vallavalitsus alustas tööd Raasiku alevikus, kuid pärast hoone tagastamist omanikule kolis vallakeskus Arukülla, kus asub tänapäevani (Eesti omavalitsuste..., 2013: 118). 2017. aasta haldusreform Raasiku vallapiire ei muutnud, sest kohalikus omavalitsuses elab üle 5000 elaniku. Käesolev töö käsitleb raamatukogusid, mis asuvad praeguse Raasiku valla haldusalas.

Raasiku valla haldusjaotus on välja kujunenud pika ajaperioodi vältel. Territoriaalsed muutused puudutasid põhiliselt valla äärekülasid, keda liideti või lahutati erinevate haldusreformide käigus. Olulisema muudatusena võib välja tuua 1977. aasta, kui Raasiku, Peningi ja Aruküla ühinesid Raasiku vallaks.

1.2 Raasiku valla raamatukogude uurimise allikad

Siinses uurimistöös on kasutatud erinevaid allikaid, mis jagunevad järgnevalt:

- rahvaraamatukogude arengut käsitlevad lõputööd;
- aastatel 1900–1918 ajakirjanduses ilmunud Raasiku valda (Harju- Jaani kihelkonda) kajastanud artiklid;
- arhiivdokumendid Eesti Rahvusarhiivist;
- erinevad trükitud allikad (raamatud, kogumikud);
- käsikirjalised materjalid (raamatukogude kroonikad).

Ülevaate saamiseks Raasiku valla raamatukogude arengust kogusin informatsiooni Meeli Veskuse diplomitööst „Aruküla raamatukogu ajalugu” (Veskus, 1991) ja Eha Podgornova diplomitööst

„Raamatukoguhoidjad Raasiku Raamatukogu ja kultuurielu arengus aastani 1991” (Podgornova, 2006).

Võrdleva materjalina kasutasin lisaks rahvaraamatukogude arengut käsitlevaid lõputöid. Mervi Lilleoja (2018) keskendus Viru-Nigula valla rahvaraamatukogude arengule aastatel 1901–1991 (Lilleoja, 2018). Tõhusa ülevaate Villem Reimani asutatud Kolga-Jaani koguduse raamatukogu nimestikust 1901–1991 andis Reelika Punab oma 2004. aasta lõputöös (Punab, 2004).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist DIGAR on leitavad artiklid, mis kajastavad valitud perioodi raamatukogunduslikku tegevust uuritavas piirkonnas. Sel ajaperioodil Raasiku valda käsitlevad artiklid on ilmunud ajalehtedes *Postimees*, *Päevaleht*, *Tallinna Teataja* ja ka *Ristirahva Pühapäevaleht*. Kaljo-Olev Veskimäe (2000: 22) sõnul pakub ärkamisaegne ja -järgne ajakirjandus kõige usaldusväärsemat teavet raamatukogude arengutee kohta.

Paralleelselt tutvusin Rahvusarhiivi infosüsteemis AIS ülalnimetatud märksõnadele tuginedes järgmiste fondidega:

- Andmed Harjumaa algkoolide kohta 18.01.1911 ülevenemaalise algkoolide loendus (EAA.5454.1.9);
- Peningi Haruseltsi pidude ja kursuste kavad ning kirjavahetus Eesti Põllumeeste Keskseksi, Tallinna politseiüleva II jaoskonnaga jt. karjakasvatuse ja piimandusalaste õppuste läbiviimise ning raamatukogu avamise küsimustes nr 6 (EAA.1560.1.6);
- Harju-Jaani koguduse kroonika 1810–1970 (ELK.102.0.13).

Eestis 20. sajandi alguses asutatud raamatukogude arengut aitas avada Kaljo-Olev Veskimägi raamat *Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi* (Veskimägi, 2000). Arhiivmaterjali leidmiseks kasutasin Kaljo Veskimäe koostatud *Eesti raamatukogude ajaloo bibliograafia kuni 1917 I ja II osa* (Veskimägi, 1993). Üldteadmisi kohalikust elust annab Julius Põldmäe raamat *Harju-Jaani kihelkond läbi aegade* (Põldmäe, 1992).

Käsitähtsena kasutasin Harju-Jaani koguduse kroonikat aastatest 1810–1970 ja Hein Vergo (1980) koostatud kroonika *Lühiülevaade Raasiku raamatukogu ajaloost*. Kroonika koostamisel tugines Vergo Harju-Jaani koguduse dokumentidele ja endiste raamatukoguhoidjate mälestustele. Kroonika on kättesaadav Raasiku raamatukogus.

Lisaks kasutasin uurimise käigus leitud Harju-Jaani koguduse raamatukogu vihikkataloogi 160 raamatu nimestikuga ja Raasiku Avaliku raamatukogu 1925. aasta vihikkataloogi. Säilinud kogude katalooge varem uuritud ei ole, mistõttu tekkis huvi keskenduda just 20. sajandi alguse perioodile. Teistes Raasiku valla raamatukogudes antud ajastust arhiivdokumente säilinud ei ole. Kogude analüüsimiseks kasutasin Endel Annuse retrospektiivse rahvusbibliograafia köiteid *Eestikeelene raamat 1851–1900* (1995) ja *Eestikeelene raamat 1900–1917* (1993) I ja II osa. Võrdleva materjalina kasutasin Villem Reimani asutatud Kolga-Jaani koguduse raamatukogu nimestikku aastatest 1820–1964 (Punab, 2004) ja 1910. aastal Eestimaa Õpetajate Ühisuse poolt soovitatud raamatute nimekirja (Verchinis..., 1910).

Nii Raasiku kui ka Aruküla raamatukogu arengust on olemas üldine ülevaade, milles keskendutakse põhiliselt aastatele 1918–1991. Teiste Raasiku valla raamatukogude asutamise andmed puuduvad. Uurimise käigus leitud arhiivmaterjal võimaldab põhjalikumalt käsitleda raamatukogude loomist ja arengut 20. sajandi alguses.

1.3 Varasemad teadmised Eesti rahvaraamatukogude ja Raasiku valla raamatukogude arengust

Eesti rahvaraamatukogude ajaloolised ülevaated ilmuvad enamasti raamatukogude juubeliteks. Viimase kümne aasta jooksul on ilmunud mitmeid raamatukogude ajaloolisi ülevaateid (Raamatukogud ja..., 2014: 245–262). Rohkem käsitletakse linnade raamatukogude arengut, näiteks *Viljandi Linnaraamatukogu 100* (2012) ja *100 aastat raamatukogu Rakveres* (2012). Raamatukogu ajalugu võis alata peale Eesti Vabariigi teket, näiteks *Viimsi Raamatukogu ajalugu* (2020) annab ülevaate tegevusaastatest 1920–2020. Lisaks on rahvaraamatukogude ajaloolist tausta käsitletud erinevates tudengite diplomitöodes. Mervi Lilleoja 2018. aastal kaitstud lõputöö „Viru-Nigula valla rahvaraamatukogude areng 1901–1991“ hõlmas tervet omavalitsust.

Rahvaraamatukogude traditsioonile pandi alus Lõuna-Eestis. 1860. aastal asutati rahva kogutud raamatute ja raha abil Tarvastu raamatukogu. Raamatukogu kujunes kohalike elanike hulgas populaarseks, lugemismaksuna võeti üks kopikas raamatu kohta, vaesematele anti siiski ka tasuta. Raamatukogude asutamine kulges visalt, kuid järjepidevalt: 1867. aastal loodi Lõuna-Eestis Hellenurme raamatukogu, 1869. aastal loodi raamatukogu Viljandimaal Vana-Tännasilmas. Järgmistel aastatel raamatukogude loomine elavnes. (Veskimägi, 2000: 133)

Teadaolevalt asutas esimese koguduse raamatukogu Karuse pastor Alexander Ludvig Baumann 1842. aastal. 1864. aastaks oli raamatukogus 180 raamatut, mis ajastu kohta ei olnud sugugi väike arv, kuid lugejate passiivsuse tõttu 1857. aastal raamatukogu suleti. Järgmised andmed koguduse raamatukogude kohta pärinevad 1857. aastal Hanila kihelkonnast ja 1858. aastal Varbla abikirikust Läänemaal. Veskimäe sõnul ei leidnud koguduse raamatukogud elanike poolt aktiivset kasutust. (Veskimägi, 2000: 120–121)

1870. aastatel hakkasid raamatukogusid asutama erinevad laulu- ja mänguseltsid (Veskimägi, 2000: 149). Asutamise järgi võib välja tuua peamised raamatukogutüübid maal: koolide juures tegutsevad raamatukogud, seltside raamatukogud, valla ja raamatukaupluste raamatukogud ja koguduste raamatukogud. Vallavalitsuse kulul asutatud raamatukogusid oli vähe. Raamatukogude asutamiseks hangiti raha pidude, kõneõhtute korraldamisega, esineti näitemängudega jne. (*Ibid.*)

Alates 1906. aastast, seoses majandusliku ja kultuurilise arenguga, hakkas raamatukogude asutamise arv tõusma (Veskimägi, 2000: 234). Veskimägi toob välja, et aastatel 1906–1915 asutati Harjumaal 29 uut raamatukogu. Raamatukogude asutamine toimus aktiivsemalt Lõuna-Eestis, näiteks Tartumaal avati samal ajal 48 raamatukogu (*Ibid.*: 258). Üheks põhjuseks oli asutamise taotluste tagasi lükkamine kubernerite poolt. Põhja-Eestis oli aastatel 1907–1915 kuberneriks Izmail Korostovets (Karjahärm, 2012: 239), kes oli äärmiselt eestivastane ja tema tegevuse tõttu jäi Põhja-Eestis raamatukogude loomine hilisemaks võrreldes Liivimaa kubermanguga (Veskimägi, 2000: 260).

Raasiku ja Aruküla raamatukogust on arengulise ülevaate koostanud oma diplomitöös Meeli Veskus (1991) ja Eha Podgornova (2006). Nende uurimistöö põhjal võib öelda, et 20. sajandi alguses asutati praeguse Raasiku valla piirides kolm raamatukogu. 1901. aastal Aruküla õigeusu kihelkonnakooli juurde (Veskus, 1991: 17) ja 1906. aastal asutati Raasikul Harju-Jaani koguduse juurde raamatukogu, mis 1910. aastal anti üle Harju-Jaani Rahvahariduse Seltsile (Podgornova, 2006: 12). Meeli Veskuse lõputöös on mainitud, et 1911. aastal asutati Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu (Veskus, 1991: 44).

Eesti raamatukogunduse teoreetilised seisukohad kujunesid Eesti Vabariigi (1918–1940) ajal (Veskimägi 200: 297). 1924. aastal vastu võetud seadus nõudis, et raamatukogud oleksid kättesaadavad kõigile kogukonna elanikele (Avalikud raamatukogud, 1925). 1925. aastal nimetati Harju-Jaani Rahvaharidusseltsi raamatukogu Raasiku Avalikuks Raamatukoguks (Podgornova, 2006: 23) ja Aruküla raamatukogu liideti avalike raamatukogude võrku 1927. aastal (Veskus, 1991:

20). Veskimäe (2000: 384) sõnul oli avalike raamatukogude tase madal, maarahvaraamatukogu keskmine suurus Teise maailmasõja eel 870 eksemplari. Raasiku raamatukogus oli 1935. aastal 1402 eksemplari, lugejate paremaks teenindamiseks avati rändkogu Jägalas ja laenutuspunkt Raasiku aleviku uues keskses (Podgornova 2006: 28).

Avalikud raamatukogud hakkasid 1940. aastal rahvaraamatukogude nime kandma, kõik senised omavalitsuste avalikud raamatukogud läksid uude võrku automaatselt (Veskimägi 2000: 418). 1951–1972 aastani töötas Raasiku raamatukogu rajooniraamatukoguna. Aruküla raamatukogu laienes tänu rändraamatukogudele kolhoosi keskustes. 1953. aastal toimus Peningi raamatukogu üleandmine Aruküla raamatukogule (Veskus, 1991: 43).

Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega kaasnevad muutused Eesti ühiskonnas mõjutasid ka rahvaraamatukogusid. Piirkondades, kus elanike arv vähenes, hakati raamatukogusid sulgema ja alustati rahva- ja kooliraamatukogude taasühendamist. 1998. aastal asutati Raasiku vallas ka Kiviloo raamatukogu, mis kohandati ümber Raasiku Raamatukogu harukogu laenutuspunktiks (Kiviloo arengukava..., 2018). Volikogu otsusega suleti 2015. aastal Kiviloo laenutuspunkt laenutuste vähesuse tõttu (Raasiku Vallavalitsuse..., 2015).

Praeguses Raasiku vallas tegutsevad neli raamatukogu: Aruküla, Raasiku, Peningi ja Pikavere. Erinevates haldusüksustes on raamatukogundusliku tegevuse ajalugu talletatud erinevalt. Aruküla raamatukogust (Veskus, 1991) ja Raasiku Valla raamatukogust (Podgornova, 2006) on lõputööna koostatud ajalooline ülevaade. Meeli Veskus pööras oma töös suuremat tähelepanu nõukogude perioodile ja jõudis järeldusele, et Aruküla raamatukogu tulemuslikum töö algas 1950. aastatel (Veskus, 1991). Eha Podgornova omakorda avas raamatukogu arenguloo raamatukoguhoidjate kontekstis: tema uurimistööst selgus, et raamatukoguhoidjad andsid oma tööga olulise panuse ka paikkonna kultuuriloosse (Podgornova, 2006). Peningi ja Pikavere raamatukogundusliku tegevuse kohta allikad peaaegu puuduvad.

1.4 Eestikeelne raamat 1851–1917

Uurimistöös käsitletakse raamatuid, mille ilmumisaasta jääb 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi algusesse. Seetõttu on asjakohane anda ülevaade vastava ajastu raamatuloo arengust. Ajastu põhitendents on ilmaliku kirjanduse väljaandmise tunduv suurenemine (Liivak, 1995: 99). Eesti

rahvuslik kirjandus, mis sündis 1850–1860. aastatel, toetus esialgu veel väliseeskujule, aga ka oma rahva folkloorile. Rahvusromantism saavutas kõrghetke 1880. aastail ajaloolises proosas. 1890. aastail jõudis eesti kirjandusse realism. 19. sajandi viimasel kümnendil muutus populaarseks rahvalaulude ja juttude kogumine ja avaldamine. Enim avaldasid teoseid Matthias Johann Eisen (65 teost), Friedrich Reinhold Kreutzwald (40) ja Eduard Vilde (27). (Eestikeelne..., 1995: 8)

20. sajandi alguses oli põhiline ilukirjanduslik žanr romaan, järgnesid jutustus ja novell (Eestikeelne..., 1993: 9). Selle aja kõige viljakamad autorid olid Oskar Luts, kellelt ilmus 30 raamatut, järgnes Eduard Vilde 26 raamatuga, Jakob Mändmets 24 raamatuga ja Jakob Liiv 17 raamatuga (Möldre, 2017: 21). Eestlastest kirjanikud kirjutasid rahvale arusaadavamalt ja oskasid arvestada lugejate soovidega (Liivaku, 1995: 107). Eesmärgiks seati jõuda lääneeuroopa kirjanduse tasemele, eriti huvituti prantsuse ja skandinaavia kirjandusest. Luule üldpildi kujundasid värsisepitsused, mis osalt jätkasid 19. sajandi traditsiooni. (Eestikeelne..., 1993: 9–10)

19. sajandi lõpul ilmus tõlkekirjandust, milles tõlkijad-mugandajad esinesid autoritena. 1880. aastal hakati nõudma tõlgitud teose autori määramist. Algselt tõlgiti sentimentaalseid ja valgustuslikke saksa rahvaraamatuid. Alates 1980. aastast hakkasid ilmuma jutustused neegrite ja indiaanlaste vabadusvõitlusest. (Eestikeelne..., 1995: 9) 20. sajandi alguses hakkasid levima põnevusromaanid, enim tõlgiti saksa, vene, inglise, prantsuse ja soome keelest. Palju tõlgiti ja mugandati näidendeid teatrite ja näiteringide tarbeks. (Eestikeelne..., 1993: 10) Kõige populaarsem autor oli Lev Tolstoi, kellelt tõlgiti üle 50 teose (Lott ja Möldre, 2000: 26).

Lasteraamatute osakaal kirjanduses tõusis. 19. sajandi teisel poolel trükitud Saksa päritoluga laulu- ja juturaamatutele lisandus 20. sajandi alguses algupärane lastekirjandus, mitmetel teostel olid seejuures originaalsed illustratsioonid. Suurema osa lastekirjandusest hõlmasid siiski moraliseerivad anonüümsed tõlkejutud. (Eestikeelne..., 1993: 10)

Usukirjandus oli 20. sajandi alguses langevas trendis. Lisaks piiblilugudele avaldati trükiseid misjonitööst Aasias ja Aafrikas. Usuraamatutes oli kõige kauem kasutusel vana kirjaväsi. Enamik usukirjandusest oli tõlgitud saksa, mõned teosed ka vene keelest. Tõlkijad ja autorid olid algselt peamiselt saksa päritoluga pastorid, hiljem valdavalt eesti päritoluga vaimulikud. (Eestikeelne..., 1995: 11) Luteri ja vene õigeusu kõrvale ilmusid teisi religioone tutvustavad teosed (Eestikeelne..., 1993: 10).

Seoses rahvusliku ärkamise ja talude päriseksostmisega tõusis huvi ajaloo ja põllumajanduse vastu, kus vastavate teemade väljaannete arv suurenes. Arvulisele tõusule lisandus raamatutoodangu temaatiline avarumine. Näiteks võib tuua loodusteadusliku kirjanduse: levisid darvinistlikke ideid tutvustavad raamatud. Peterburi ülikooli eesti üliõpilased Jaan Depman ja Johannes Piiper tõlkisid eesti keelde teosed *Charles Darwin ja tema õpetus* (1909) ja Ivan Pavlovi *Loodusteadus ja peaaaju* (1912). Uue temaatikana lisandus spordikirjandus. (Lott ja Möldre, 2000: 26)

Kalendrikirjandusel on Eestis pikaajalised traditsioonid. Kalender kujunes rahva hulgas vaimuliku ja juturaamatu kõrval üheks populaarsemaks väljaandeks (Liivaku, 1995: 99). Kalendrilisades leidis teateid nõuandeid igapäevaelu valdkonnast, tutvustati teisi maid ja rahvaid, sekka lisati nii eesti kirjanike artikleid kui ka tõlkekirjandust (Eestikeelne..., 1995: 11).

1880. aastatel tegutses Eestis 20 trükikoda, suurima trükikoja asutas Tartusse Saksamaalt pärit Heinrich Laakman (Lott ja Möldre, 2000: 21). Laakman oli kõige silmapaistvam eestikeelsete raamatute kirjastaja, kellelt ilmus palju eesti rahvuskirjanduse rajajate teoseid, näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti-rahwa Ennemuistsed jutud” (Eestikeelne..., 1995: 12). 20. sajandi algupoolel oli tähtsamaks kirjastajaks Tallinnas Jakob Ploompuu, raamatuid trükiti veel Viljandis, Narvas, Pärnus, aga ka teistes Eesti linnades (Eestikeelne..., 1993: 10).

20. sajandi algusaega iseloomustab raamatutoodangu temaatika avarumine seoses loodusteaduse, tehnika ja põllumajanduse arenguga. Vaimuliku kirjanduse osatähtsus sellel ajajärgul vähenes (Lott ja Möldre, 2000; 25). Eestikeelne trükitoodang suurenes märkimisväärselt, aasta keskmine ulatus 400-600 teoseni, saavutades haripunkti 1913. aastal 773 nimetusega (Veskimägi, 2000: 233).

2. UURINGU METODOLOOGIA

Lõputöö eesmärk on anda ülevaade praeguse Raasiku valla territooriumil asunud raamatukogude arengust kuni 1918. aastani, leida arengu sarnasusi ja erisusi teiste Harjumaa raamatukogudega ning analüüsida Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu koostist.

Lähtudes eesmärgist on püstitatud järgmised uurimisküsimused:

1. Millised raamatukogud loodi praeguse Raasiku valla territooriumil ja milline oli nende areng kuni 1918. aastani?
2. Milline oli Harju-Jaani koguduse raamatukogude koostis?
3. Millised sarnasused ja erisused ilmsid Raasiku valla raamatukogude arengus kuni 1918. aastani võrreldes teiste Harjumaa raamatukogudega?

Uurimistöö eesmärgi täitmiseks kasutatakse töös nii kvalitatiivset kui ka kvantitatiivset uurimisviisi. Kvalitatiivset ja kvantitatiivset uurimist nähakse teineteist täiendavate suundadena, kus arvud ja tähendused on vastastikku teineteisest sõltuvad (Hirsijärvi, Remes ja Sajavaara, 2005: 128). Kvantitatiivset lähenemisviisi kasutatakse siinses töös teatud omaduste esinemissageduste määramiseks.

Antud töös kasutatakse kvalitatiivse andmekogumismeetodina dokumendianalüüsi ja analüüsimeetodiks sisuanalüüsi. Kvalitatiivsed uuringud kujutavad endast erilaadsete uurimisviiside kogumit, mis on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele (Laherand, 2008: 24). Kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldab induktiivset lähenemist ehk järelduskäik liigub üksikult üldisele (Kalmus, Masso ja Linnus, 2015). Selle meetodi abil on võimalik tuvastada raamatukogude arengu iseärasusi.

Ajaloo uurimisel on oluline osa võrdleval meetodil, mille abil saab avastada tüüpilisi korduvaid mustreid, aga ka erilist ja individuaalset (Karjahärm, 2010: 209). Võrdleva uurimise kategooriaks on võrreldavad üksused ja tunnused, mis jagatakse kvalitatiivseteks ja statistilisteks tunnusteks (Strenze, 2009). Vastav meetod võimaldab võrrelda lõputöö jaoks kogutud andmeid, milleks on raamatukogu asutamise aeg, koht, muutused tegevuses, meediakajastus. Andmete põhjal leitakse

Raasiku valla raamatukogude erinevusi ja ühiseid jooni võrreldes teiste Harjumaa raamatukogudega.

Esimesele uurimisküsimusele annavad esmased vastused Kalju-Olev Veskimägi *Eesti raamatukogude ajaloo bibliograafia kuni 1917* (Veskimägi, 1998) ning Eha Podgornova (2006) ja Meeli Veskuse (1991) uurimistööd. Uurimused on läbi viidud ajal, mil arhiivmaterjalide leidmine oli keeruline ja kättesaadavus pigem napp. Seetõttu tuleb allikmaterjali läbitöötamisel olla tähelepanelik, et varasematest käsitlustest välja jäänud võimalikud viited valla raamatukogude kohta üles märkida.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist DIGAR leitavad artiklid annavad ülevaate raamatukogude asutamisest ja tegutsemisest aastatel 1900–1918. Otsingusõnadena kasutasin kihelkonna ja valdade nimetusi “Harju-Jaani”, “Raasiku”, “Peningi” ja “Aruküla”. Tulemusi piirasin otsinguga ainult ajalehtede artiklitest. Tulemusena sain 1117 vastet, millega lühidalt tutvusin päringuvastuse kirje all oleva teksti alusel. Harju-Jaanit puudutavad tekstid käsitlesid põhiliselt koguduse (õpetaja valimised, pühitsemised, karskusteemad) ja seltside tegevust. Raasiku ja Peningi valda käsitlevad teemad olid seotud hariduse- ja haldusteemadega, Raasiku puhul lisandusid raudteejaama küsimused. Eraldi kategooriana võib välja tuua uudised (vargused, tulekahjud, haigused). Nimetusele “Aruküla” pakkus DIGAR vähem vasteid, enamus neist olid seotud kooli ehitusküsimustega. Raamatukogude tegevust oli kajastatud 18 artiklis. Leitud artiklid jagasin Raasiku valla taustainfo avamiseks ja raamatukogude tegevusega seotud kategooriasse: „raamatukogu”, „kogudus”, „haridus”, „seltsid” ja „vallavalitsus”.

Teise uurimisküsimuse objektiks on Harju-Jaani koguduse raamatukogu raamatute nimestik. Nimestik on käsikirjaline ja sisaldab 160 trükist. Trükised on jagatud nelja liiki: vaimulik kirjandus, ilukirjandus, lastekirjandus ja karskuskirjandus. Igal sissekandel on number, autori nimi ja teose nimetus. Teose nimetused on kirjeldatud poolikult, mõne teose puhul on autori asemel välja toodud tõlkija. 19. sajandi lõpul ilmus osa tõlkekirjandusest ilma originaali autori nimeta (Eestikeelne..., 1995: 9). Kõige üldisemalt saab raamatukogu koostist jaotada teemavaldkondade alusel. Valdkondliku jaotuse aluseks võeti Endel Annuse retrospektiivsed bibliograafia köited: 1995. aastal ilmunud *Eestikeelne raamat 1851–1900* ning 1993. aastal ilmunud *Eestikeelne raamat 1851–1900*.

Koguduse raamatukogu koostist analüüsitakse toetudes Eesti raamatukogude ühiskataloogi ESTER andmetele. Nimekirja andmed sisestatakse tabelarvutus- ja tabeltöötlusprogrammi MS Excel. MS

Exceli tabelid omakorda võimaldavad materjali sorteerida ja filtreerida ning koostada tabelleid ja diagramme.

Kogu analüüsimiseks sisestatakse järgmised andmed vastavalt nimestikule: autori või tõlkija andmed (rahvus, tegevusvaldkond, sünni- ja surmaasta), teose pealkiri, illustratsioonide olemasolu, ilmumisanndmed (ilmumiskoht, kirjastus, ilmumisaasta, trükikoht, trükikoda), lehekülgede arvukus, maksumus, trükikordus, sari, märksõnad, kümnendliigituse number, leidumus suuremates raamatukogudes. Otsides autorite ja tõlkijate lisaandmeid toetuti Eesti biograafilise andmebaasile ISIK. Antud andmetele toetudes võrreldakse omavahel kahte Harju-Jaani koguduse raamatukogu kogu koostist, lisaks võrreldakse koostist Eestimaa Õpetajate Ühisuse koostatud soovitusliku nimekirjaga samal ajaperioodil ja tuuakse välja ühised nimetajad Kolga-Jaani koguduse raamatukogu koostisega.

Vastused kolmandale uurimisküsimusele annab Raasiku valla raamatukogude võrdlemine nii ajalooliselt Raasiku valla haldusjaotusega seotud raamatukogudega kui ka laiemalt Harjumaa raamatukogudega aastatel 1900–1918. Andmed Harjumaal tegutsenud raamatukogude kohta leiab Kalju-Olev Veskimäe koostatud kaheosalisest raamatust *Eesti raamatukogude ajaloo bibliograafia kuni 1917* (1984; 1985).

3. RAASIKU VALLA RAAMATUKOGUDE TEGEVUS AASTATEL 1901–1918

3.1 Raamatukogude loomine praeguse Raasiku valla territooriumil 1901–1918

Harju-Jaani kihelkonna põhiliseks tegevusalaks oli põllumajandus. 19. sajandi lõpus tegutses Harju-Jaani kihelkonnas 11 mõisa, sh abimõisad. Mõisamajanduse üheks märkimisväärseks tuluallikaks oli viinapõletamine. Raasiku valla suuremad viinavabrikud olid Raasiku, Peningi ja Perila mõisas. (Põldmäe, 1992: 42) Vilja asemel hakkas toorainena levima kartul, mida sai müüa mõisa viinavabrikule. See oli peamiseks tuluallikaks talupidajatele. Ajaleht *Päevaleht* kirjeldas 1908. aastal Raasiku valla elu-olu tumedates toonides: *Inimeste põhiliseks kooskäimiskohaks on kõrts ja kroonu viinapood, asutatud raamatukogu vastu on rahvas sedavõrd "külm", nii et raamatud ilma kasuta kogus seisavad* (Pilguke külaelust, 1908). Uurides vastava ajastu teisi meediaväljaandeid selgus, et ajakirjanduse väitel oli Harju-Jaani kihelkonna suureks probleemiks alkoholi liigtarbimine. Kohalik kirikuõpetaja Steinfeldt tõi oma kõnes välja, et Harju-Jaanis on 6 viinavabrikut, 1 monopol, 3 kõrtsi, vähemalt paar tosinat monopoli osakonda ja salaviinaurkaid (Kodumaalt, 1909b).

1910. aastal kirjeldas ajaleht *Postimees*, kuidas Harju-Jaani kihelkonnas põllumajandus tasapisi arenema hakkas: *... juba hakatakse põldudelt kive korjama, arutatakse Põllumeeste Seltsi otsuseid ja ühisel jõul kavatsetakse rehepeksumasin üürida* (Kodumaalt, 1910c). Raasiku raudteepeatas mõjutas tuntavalt kohalikku elu ja lõi soodsad arengutingimused, samuti hilisem raudteepeatas Arukülas Tallinn-Peterburi raudteel. Aruküla muutus atraktiivseks puhkuse ja väljasõidukohaks tallinlastele, kes käisid mõisapargis korraldatud pidusid nautimas (Päevauudised, 1911a).

Harju-Jaani kihelkonna elanikkond koosnes põhiliselt talupidajatest ja käsitöölisest. Antud ajaperioodi sotsiaalset tausta kirjeldatakse ajakirjanduses negatiivsetes toonides: alkoholi liigtarbimine, kultuuri ja seltsielu puudumine. Kui 19. sajandi viimased aastakümned tõid kaasa üle-eestilise seltside arvu suurenemise, siis Raasiku valla piirkonnas asutati esimesed kultuurse suunitlusega seltsid alles 20. sajandi esimesel kümnendil. Majanduslikke ühistuid oli asutatud juba varem: 1894. aastal pidas esimese koosoleku Peningi Kinnitusselts (Põldmäe: 1992: 61).

3.1.1 Aruküla õigeusu kihelkonnakooli raamatukogu

Üheks rahvaraamatukogude tekkeliiniks maal olid rahvakoolide juurde asutatud raamatukogud. 20. sajandi alguses jaotati rahvakoolid õppeaja ja õpetajate arvu järgi ühe- ja kaheklassilisteks (Andresen, 1995: 137). Ühe-klassilised koolid ehk vallakoolid, kus õpiti kolm talve, tuli rajada iga 300 hinge kohta (Andresen, 2010: 284). Julius Põldmäe (1992: 56) toob Rahvusarhiivi andmete toetudes välja, et praeguse Raasiku valla piirides tegutses 1911. aastal 5 vallakooli: Raasiku, Kiviloo, Peningi, Peningi-Perila ja Pikavere vallakool. Koolid olid valla ülalpidamisel, kuid vald investeeris minimaalselt nende arengusse. 1910. aastal kirjeldab Päevaleht Kiviloo koolimaja olukorda: *koolituba on pime, madal ja väike, vett võetakse lähedalt asuvast jõest; kooliõpetaja eluruumide lagi on sissekukkunud* (Kodumaalt, 1910b). Samasugune probleem oli Raasikul, kus vallakooli õpetaja esitas inspektorile kaebuse parandamata ahjude kohta, mis sundis vallavalitsust kooli remonti investeerima (Kodumaalt, 1904).

Teise astme rahvakooli ehk kihelkonnakooli eesmärk oli külakoolides saadavate teadmiste täiendamine (Andresen, 1995: 114). 1880. aastate usuliikumine pani aluse õigeusu kihelkonnakoolidele. Aruküla 2-klassiline õigeusu kihelkonnakool oli praeguse Raasiku valla territooriumil ainus kihelkonnakool. Aruküla vallakool, mille pidajaks oli Rae vald, liideti Vene õigeusu kooliga, mistõttu käisid õigeusu kihelkonnakooli algastmes ka kohalike luteriusu lapsed (Mitmesugust, 1885).

Just Aruküla 2-klassilise õigeusu kihelkonnakooli juurde loodi raamatukogu 1901. aastal. Peterburi Riikliku Ajaloo Keskarhiivi arhiivmaterjalidest selgus, et tegu on kõige varasema märkega Aruküla raamatukogu kohta (Veskimägi, 1985: 29). 1911. aastal läbiviidud ühepäevane ülevenemaalise algkoolide loendus sisaldas küsimusi ka koolide juures tegutsevate rahvaraamatukogude kohta. Loendamise tulemustest selgus, et Aruküla 2-klassilise õigeusu kihelkonnakooli juures tegutses rahvaraamatukogu. Kõiteid oli kokku 759, venekeelsete köidete arv 459 ja eestikeelseid 300. Aastatel 1909–10 loeti lugejate arvuks 26 ja raamatuid laenutati umbes 800 korda. (EAA.5454-1-16) Siinkohal võib võrdluseks tuua teise samaväärse õigeusu kihelkonnakooli Läänemaal Mäemõisas, kus 1905. aastal oli 528 raamatut, neist 200 venekeelset ja lugejaid 37 (Veskimägi, 2000: 196). 1910. aastal ilmus *Tallinna Teatajas* artikkel, kus märgitakse, et Aruküla raamatukokku on suur hulk raamatuid juurde toodud, mida inimesed saavad igal pühapäeval laenutada (Kodumaa ringvaade, 1910b). Kuidas laenutamine toimus, ei ole aga teada.

Teiste Harju-Jaani vallakoolide juurde ei olnud rahvaraamatukogusid loodud, koolides olid ainult õpikud, Peningi vallakoolis oli märgitud raamatuid klassiväliseks lugemiseks ja Pikavere vallakoolis oli üles märgitud raamatud ka õpetajatele (EAA.5454-1-16). Erandiks oli Raasiku vallakool, kus ei olnud märgitud ühtegi õpikut. Tulenevalt eelnevas võib nentida, et vallakoolide majanduslik olukord oli nõrk, soetati vajaminevaid õpikuid, paremal juhul ka klassivälist lugemisvara õpilastele. Valla põhilised väljaminekud koolidele olid seotud hoonete korrashoiuga.

Seoses kooli üleviimisega 1921. aastal kolis raamatukogu Aruküla 2-klassilise õigeusu kihelkonnakooli juurest Aruküla mõisasse ja 1925. aastal lisati Harju maakonna avalikkude raamatukogude võrku (Veskus, 1991: 19). Aruküla raamatukogu on rahvaraamatukoguna tegutsenud järjepidevalt tänapäevani.

3.1.2 Georg Steinfeldti loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu

Raasikul asutati esimene raamatukogu 1906. aastal Harju-Jaani koguduse juurde (ELK.102.0.13: 637). Raamatukogu asutajaks oli kirikuõpetaja Georg Steinfeldt, kelle tegevus tõi uuendusi kohalikku kultuuriellu.

Georg Steinfeldt sündis 14. aprillil 1866. aastal Järvamaal Ambla kihelkonnas, õppis Tartu ülikoolis teoloogiat ja enne Harju-Jaani kihelkonna õpetajaks määramist teenis õpetajana Teškovo koguduses Ingerimaal (*ISIK*, i.a). Harju-Jaani koguduse õpetajaks pühitseti Georg Steinfeldt 7. augustil 1905. aastal (Uemad sõnumid, 1905). Alates 1923. aastast kandis Georg Steinfeldt perekonnanime Kiviste (*ISIK*, i.a). Kuna uuritav periood hõlmab perioodi enne nimemuutust, kasutatakse töös perekonnanime Steinfeldt.

Harju-Jaani koguduse kroonikast (1810–1970) selgub, et kohalik kogudus võttis õpetaja vastu ebasõbralikult. Georg Steinfeldti perele anti kasutada kaheteistkümnest eluruumist kasutada üks tuba. Haljava mõisaomanik parun Wolter von Stackelberg andis õpetajale neljast toast koosneva korteri. (ELK.102.0.13: 637)

Steinfeldt oli oma kaasaegsetega võrreldes teistsuguse elulaadiga kirikuõpetaja. Asudes tööle Harju-Jaani koguduse õpetajana, hakkas ta enda ümber koguma muusikahuvilisi inimesi (Vergo, 1980: 2). Tema eestvedamisel loodi meestekoor, segakoor ja muusikaselts, mis koosnes 7 puhkpillist ja 5

viulist (Kodumaalt, 1909a). Steinfeldt organiseeris pidusid, kus lisaks kontserdile pidas kohalikule rahvale kõnesid alkoholi kahjulikkusest ja hariduse tähtsusest (Omalt maalt, 1909).

Steinfeldti roll kohaliku seltsielu arendajana oli märkimisväärne. 1910. aastal asutas ta Harju-Jaani Rahvahariduse Seltsi (Kodumaa ringvaade, 1910a). Lisaks pööras Georg Steinfeldt aktiivse kultuuriarendajana suurt tähelepanu ka põllumajanduse arengule. Tema eestvõtmisel peeti 1910. aastal Harju-Jaani kihelkonnas esimene karjakasvatuse ja põllutöö kursus, samal aastal asutati Harju-Jaani Põllumeeste Selts (Kodumaalt, 1910d).

1910. aastal siirdus Georg Steinfeldt Harju-Jaani kogudusest Narva Peetri koguduse õpetajaks. Tema aktiivne tegevus kohaliku kogukonna arendamisel muutis Steinfeldti rahva seas populaarseks (Kodumaalt, 1910e). Lahkumise põhjuseks oli nii vaimulike kui ka vennastekoguduse survestamine: õpetajale heideti ette liigselt ilmalikku käitumist ja seltsitegevuse arendamist (Seda ja teist, 1910).

Narva Peetri koguduse õpetajana töötas Georg Steinfeldt kuni 1936. aastani (*ISIK*, i.a). 1936. aastal andis ta koguduse üle poeg Einar Kivistele, jäädes abiõpetajaks kuni surmani 28. septembrini 1941. aastani (Jürjo, 2011). Narvas ilmus Georg Steinfeldtil kolm trükist: *Ülevaade Peetri koguduse tähtsamate sündmuste üle* (1926), *Narva Peetri kiriku 50. aastapäevaks* (1936) ja vaimulike laulude kogumiku *Igaviku helid* (1936) (Eestikeelne raamat, 2012: 101).

1906. aastal korraldas Steinfeldt vaimuliku kontserdi, mille sissetulekut kasutati raamatukogu avamiseks (Kodumaalt, 1906). Kontserditulu ja Aruküla mõisa valitseja Martin Antoni annetuse toel asutati Harju-Jaani koguduse raamatukogu (Vergo, 1980: 2). Georg Steinfeldt kirjutab ise Harju-Jaani koguduse kroonikas, et taotlus kinnitati 7. septembril. Raamatukapi andis parun Wolter von Stackelberg Haljava mõisast. Raamatukogus olevad raamatud liigitati vaimulikuks kirjanduseks, teadus- ja ilukirjanduseks. Steinfeldt on kroonikasse lisanud, et palju raamatuid on põllumajanduse kohta. Raamatukogu asus kirikumõisa pastoraadis. (ELK.102.0.13: 637)

Harju-Jaani koguduse raamatukogu töökorralduse ja kogude kohta võib lugeda Hein Vergo kroonikast. Hein Vergo oli aastatel 1924–1932 Haljava kooli õpetaja ja ajavahemikul 1931–1932 Raasiku raamatukogu juhataja. Andmed põhinevad Georg Steinfeldti kirjalikel allikatel ja kohalike inimeste suulistel mälestustel. Raamatukogu edasiste kolimiste käigus on originaaldokumendid kadunud.

Laenuraamatu sissekande põhjal tehti esimesed laenutused 1907. aastal. Iga lugeja jaoks oli laenuraamatus lehekülg, kuhu kirjutati laenutatud raamatu number, raamatu autor, pealkiri ja laenutamise kuupäev. Sissekannete põhjal võib järeldada, et esimesteks lugejateks olid pastor ja tema abikaasa. 1908. aastal kasutasid kogu umbes 50–60 inimest Haljavast, Raasikult, Aaverest ja Arukülast. (Vergo, 1980: 3) Steinfeldti andmetel oli kihelkonnas üle 5000 hinge (Kodumaalt, 1909). Samas võib eeldada, et raamatukogu kasutasid Raasiku valla piirkonna inimesed. Peningi kogukonna jaoks asus raamatukogu liiga kaugel, mistõttu hiljem asutati raamatukogu oma valla piirkonnas.

Raamatukogu kodukord koosnes neljast punktist (Vergo, 1980: 3):

1. maks raamatute lugemise eest on 10% raamatu hinnast iga raamatu pealt;
2. raamatuid võib 1 kuu pidada, mitte kauem;
3. kes raamatu ära rikub, ehk ära kaotab, peab kas uue muretsema või raamatu hinna välja maksma;
4. laulukooris lauljatele on raamatukogu raamatud ilma maksuta pruukida.

Hiljem võeti tasu kuumaksuna 10 kopikat kuus. Võrdluseks võib tuua Viru-Nigula raamatukogu algusaastad, kus lugejaid oli 40–50 ringis ja tasu oli 5 kopikat kuus (Lilleoja, 2018). Huvitav punkt on tasuta laenutamine laulukooris lauljatele – selline erisus koguduse raamatukogu üldises korras näitab kohaliku kirikuõpetaja poolehoidu ühistegevusele.

Koguduste raamatukogude lugemisvara sõltus kohalikust kirikuõpetajast, kes enamasti koostas kogude nimekirjad. Kirikuvõimud püüdsid anda koguduste raamatukogudele kindla suuna (Veskimägi, 2000: 268). 1910. aastal koostas Eestimaa Kirikuõpetajate Selts soovitatud raamatute nimekirja, millega soovitati arvestada raamatute komplekteerimisel (Verzeichnis..., 1910). Harju-Jaani koguduse loetavamad raamatud Hein Vergo andmetel olid Mór Jókai põnevusjutud, Anna Katharine Green'i kriminaalromaanid ja Eduard Vilde jutud (Vergo, 1980: 7).

Lahkudes Harju-Jaani kogudusest kinkis Steinfeldt enda asutatud umbes 200 köitelise raamatukogu Harju-Jaani Rahvahariduse Seltsile (Kodumaalt, 1910a), kes toimetas kogu kirikumõisast Raasiku vallamajja. Hein Vergo kroonikas (1980: 9) on täpsustus, et 6. detsembril 1910 on laenutusraamatu viimasel lehel märges 150 köidetud ja 2 köitmata raamatu üleandmisest. Raamatukogu tegevus katkes mitmeks aastaks, sest esmalt keelas Eestimaa kuberner raamatukogu pidamise vallamaja ruumides, hiljem esitati taotlus kaupmees Eduard Liubergi juurde raamatukogu asutamiseks (Kodumaalt, 1911b). Eestimaa kuberner ei kinnitanud seltsi poolt määratud raamatukogu eest

vastutavat juhatajat (Harju-Jaani seltsielust, 1914). Hiljem esitati vastutavaks isikuks pagar Wikat, kelle ruumides sooviti raamatukogu uuesti avada, aga ka tema jättis kuberner arvatavasti puuduliku vene keele oskuse pärast juhatajaks kinnitamata (Kodumaalt, 1912a).

Seltsi aktiivset tegevust takistas oma maja puudumine. Koosolekuteks ja pidude korraldamiseks üüriti Raasiku vallamaja ruume, mõnikord jäi vallamajalt luba saamata. Loa saamiseks pöördui Tallinna talurahvaasjade komissari poole. Viimane keelas pidude korraldamise, sest Raasiku vallakool tegutses halbades tingimustes – vaatamata üürituludele ei võtnud vallavalitsus kooli korrastamiseks midagi ette (Kodumaalt, 1911a). Hiljem luba tegutsemiseks siiski saadi, kuna vald lubas kasutada üüriraha Raasiku vallakooli heaks.

Pärast raamatukogu üleandmist Harju-Jaani Rahvaharidusseltsile katkes raamatukogunduslik tegevus mitmeks aastaks. Raamatuid hakati laenutama taas 1920. aastast (Vergo, 1980: 10). 1925. aastal otsustas vallanõukogu nimetada Harju-Jaani Rahvahariduse Seltsi raamatukogu ümber Raasiku Avalikuks Raamatukoguks (Harju..., 1969: 4). Sellest ajast on raamatukogu tegutsenud järjepidevalt ja hetkel täidab Raasiku Valla Raamatukogu valla keskraamatukogu funktsioone.

3.1.3 Arnold Küssneri loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu

Pärast Steinfeldti lahkumist valiti uueks koguduse õpetajaks Arnold Küssner (18.03.1882–28.03.1951), kes pööras suuremat tähelepanu kogukonna vaimuelu arendamisele. Arnold Friedrich Küssner sündis 18. märtsil 1882. aastal Tallinnas. Ta õppis Tartu ülikooli usuteaduskonnas ja 4. märtsil 1911 ordineeriti Tallinnas õpetajaks (EELKKA.1.3.295), samal aastal valiti ka Harju-Jaani koguduse õpetajaks (ELK.102.0.13: 637).

Arnold Küssneri valimisvõiduga ei olnud rahul valla esindajad. Valimistel osalesid nii mõisnikud kui ka valla esindajad. Küssner kuulutati võitjaks ilma, et oleks nimetatud poolt ja vastuhääli. (Päevauudised, 1911) Küssner teatas ajaleht *Postimees* kaudu, et on valmis tagasi astuma, kui Harju-Jaani rahvas teda ei soovi kirikuõpetajaks. 24. aprillil pühitseti Arnold Küssner siiski Harju-Jaani koguduse õpetajaks. (Uuemad sõnumid, 1911)

Oma ametiaja alguses andis ta kiriku võõrmündritele kohustuse valvata kooliõpetajate vaimuelu järele ja talle vastavasisulised ettekanded teha (Kodumaalt, 1911c). Selline käitumine oli kohalikule

elanikkonnale uudne. Kui eelmine kirikuõpetaja Georg Steinfeldt pööras tähelepanu kultuuri arendamisele, siis Küssner tegeles tervishoiuprobleemidega. 1915. aastal avas ta Harju-Jaani kiriku läheduses alaliste vooditega haigemaja (Eesti kubermangus..., 1915). Haigemaja ülesanne oli anda meditsiinilist abi kõigile Harju-Jaani kihelkonna inimestele vaatamata elukutsele, usutunnistuse või rahvusele (Eesti kubermangus..., 1915).

Aastate 1910–1918. aastate meediaväljaannetest selgus, et Küssner oli saanud 1911. aastal loa asutada koguduse raamatukogu (Uued seltsid ja ühisused, 1911). Uus koguduse raamatukogu asutati mõisnike kingitud rahaga, kogus oli 60 rubla eest raamatuid, mille õpetajad rahva jaoks kõlblikuks tunnistanud olid ja mida rahvas sai 10 kopika eest kuus laenutada (Kodumaalt, 1912b). Sissekanne Harju-Jaani koguduse kroonikasse tõestab, et õpetajal õnnestus maaomanike abiga väike raamatukogu asutada (ELK.102.0.13: 287). Küssneril oli plaanis asutada ka lugemislaua, et inimesed saaksid tasuta ajalehte lugeda (Kodumaalt, 1912b). Lugemislaua asutamisest ei ole kirjalikke märkmeid.

1920. aastal Harju-Jaani kogudusest lahkudes andis Arnold Küssner raamatukogu üle August Johannes Malmile ja Elvine Oksmannile (ELK.102.0.13: 308). Edasine raamatukogu saatus on teadmata.

Enne Eesti Vabariigi aega loodi Harju-Jaani koguduses kaks raamatukogu. Georg Steinfeldti loodud raamatukogu tegutseb Raasiku Valla Raamatukogu nime all tänapäevani. Ajaloolisi andmeid uurides selgus, et lisaks Georg Steinfeldi koguduse raamatukogule, lõi Arnold Küssner 1911. aastal teise Harju-Jaani koguduse raamatukogu.

3.1.4 Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu

Euroopa eeskujul hakati Baltimaades asutama organisatsioone – seltse, millesse koonduti ühiste huvide ja eesmärkide alusel (Eesti ajalugu V: 305). 20. sajandi alguses oli seltside osatähtsus ühiskondlikus elus suur. 1906. aastal asutati Eestimaa Rahvahariduse Selts, mille eesmärk oli haridustöö edendamine Põhja-Eestis (Uljas, 2018: 57). 1911. aastal saatis Eestimaa Rahvahariduse Selts haruseltsidele ringkirja, milles toonitab raamatukogude asutamise tähtsust ja seab seltsi eesmärgiks koostada paremate Eesti raamatute nimekiri (EAA.1560.1.6).

Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi harukogu loodi 1910. aastal. Loojateks olid Peningi vallakirjutaja Johann Puusepp, kooliõpetaja Eduard Ploompuu, kaupmees Johannes Ernesaks, Aleksander Steinberg, aasta lõpuks oli liikmeid kokku 114. Põhiliselt kuulusid seltsi kooliõpetajad, põllumehed ja käsitöölised. Esimesel tegevusaastal korraldati 6 piduõhtut, rahvapidu ja üks perekonnaõhtu seltsiliikmetele (Eesti Rahvahariduse..., 1911: 43).

Esimesed andmed seltsi raamatukogu asutamise kohta pärinevad arhiivmaterjalidest. Peningi haruselts korraldas 24. juulil Peningi Vallamaja juures näitusmüügi, mille tulusid kasutati raamatukogu asutamise heaks (EAA.1560.1.6). Esialgu lükati raamatukogu asutamise taotlus tagasi, seda ilma kuberneriga selgitusteta (*Ibid.*). Eestimaa Rahvahariduse Seltsi 1911. aastaaruandest selgub, et raamatukogu asutamise luba on saadud (Eesti Rahvahariduse..., 1911: 43).

Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu asus taluniku Johannes Reha talus, kes oli raamatukogukomisjoni vastutav isik. 1912. aastal koosnes raamatukogu 210 köitest, väärtusega 102 rubla ja 20 kopikat (Eestimaa Rahvahariduse..., 1913). Eestimaa Rahvahariduse Seltsi 1910. ja 1912. aasta aruannete põhjal võib öelda, et kogu suurenes aastas umbes 80 raamatu võrra (Eestimaa Rahvahariduse..., 1911; Eestimaa Rahvahariduse..., 1913). Üldiseks keskmiseks seltsi raamatukogu fondiks sellel ajal loetakse 300–400 eksemplari (Veskimägi, 2000: 261). Võrreldes kogu suurust teiste toleaegete seltside raamatukogudega, võib öelda, et fond oli üsna väike. Raamatukogu kasutamist piiras asukoht valla ääremaal Pikaveres ja raamatuid said laenutada ainult seltsi liikmed.

Täpsemad andmed raamatukogu edasisest tegevusest puuduvad. Haridusministeerium andis 1928. aastal Peningi vallale raamatukogu ülalpidamiseks 200 krooni (Harjumaalt, 1925). Ministeeriumi toetus näitab, et Peningi vallas tegutses avalik rahvaraamatukogu. Meeli Veskuse andmetel toimus 1953. aastal Peningi raamatukogu inventari üleandmine Aruküla raamatukogule (Veskus, 1991: 43).

1914. aastast vaibus Harju-Jaani kihelkonna seltsielu. Harju-Jaani Põllumeeste Selts oli kõige aktiivsem, kuid Harju-Jaani Haridusselts korraldas vaid mõne ürituse, laulukoorid olid läinud hingusele, Peningi haruselts ei tegutsenud. Põhjuseks oli aktiivsete juhtide puudus, lisaks oli seltsidel pidev ruumipuuduse probleem. (Harju-Jaani seltsielust, 1914)

Raamatukogundusliku tegevuse algus Raasiku vallas oli kõigis raamatukogudes erinev. Aruküla raamatukogu alustas õigeusu kihelkonnakooli juures tegutsedes, Raasikul loodi raamatukogu koguduse õpetajate poolt ja Peningil loodi raamatukogu seltsi algatusel. Kuigi raamatukogude tegevus kogukonnas suurt elavat huvi ei tekitanud, oli alus kultuurielu elavdamiseks loodud.

3.2 Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu

3.2.1 Georg Steinfeldti loodud koguduse raamatukogu kogu

Andmed Georg Steinfeldti loodud raamatukogu koostise kohta on lünklikud. Raamatukogu dokumendid on raamatukogu mitmete kolimistega hävinenud. Andmed kogu kohta on säilinud Hein Vergo koostatud Raasiku raamatukogu kroonikas „Lühiülevaade Raasiku Raamatukogu ajaloost”. Kroonikas on väljavõte raamatukogu nimestikust, 34 kirjet teose pealkirja ja autoriga.

Teiseks toetavaks andmeallikaks on Raasiku raamatukogu 1925. aastal koostatud ilukirjanduse kataloog (Raasiku awaliku..., 1925). Vihikkataloogis on 942 kirjet ilmumisaastatega 1883–1936. Andmeanalüüsi kogumiks on nimestikust eraldatud 65 raamatut, mis ilmusid enne 1911. aastat, kui Steinfeldt kinkis raamatukogu Harju-Jaani haridusseltsile. Raasiku raamatukogus on säilinud sellest kataloogist 5 raamatut, eestikeelse Harju-Jaani koguduse raamatukogu templiga. Säilinud on:

- Eduard Bornhöhe *Tallinna narrid ja narrikesesed* (1892);
- Ansomardi *Matsil unes, teistel ilmsi* (1901);
- Friedrich Reinhold Kreutzwaldi *Kalewi poeg: Eesti ennemuistne jutt: Kaheskümnes laulus* (1901);
- Andrievs Niedra *Jõuetu hing* (1903);
- Aleksis Kivi *Kihlus* (1906).

Andmekogumi moodustamisel ühendasin mõlemate nimekirjade kirjed, kokku 99 raamatut. Ühiseid raamatuid oli nimestikes 12, mistõttu jäi uuritavaks andmekogumiks 87 raamatut. Võttes arvesse, et Gerorg Steinfeldt andis Harju-Jaani haridusseltsile üle 150 köidetud ja 2 köitmata raamatut (Vergo 1980: 9), annab uuritav kogum ülevaate kogu üldisest koostisest. 1920. aastani muutus raamatukogu koostis vähe, lisandusid mõned uued raamatud (Vergo, 1980: 10).

Analüüsitava andmekogu 87st raamatust moodustas kõige suurema osa ilukirjanduslik kogu 84% (73), mis oli rikas erinevate autorite poolest. Kõige suurema osa (31%) moodustas eesti kirjandus (27). Esindatud oli veel saksa (12), soome (7), ungari (6), ameerika (4), inglise (4) ja läti (2) kirjandus. Ühe teosega oli esindatud itaalia, hispaania, norra, poola, ja rootsi kirjandus. Žanriliselt oli kogus 81% proosateoseid, luulet 7%, rahvaluulekogumikke 6% , draamateoseid 3% ja õpikuid 3%.

Eesti autoritest olid enim esindatud Eduard Bornhöhe (3), Friedrich Reinhold Kreutzwald (2), Ansomardi (2) ja Ernst Peterson-Särgava (2), Eesti klassikutest lisaks Jaan Lattik, Anton Hannsen Tammsaare, Friedebert Tuglas, Eduard Vilde. Eesti luulet esindasid kogus Jakob Liiv, Elise Rosalie Aun, Karl Eduard Sööt ja Gustav Suits.

Väliskirjanduse osa kogus oli mitmepalgeline. Kõige suurema osa moodustas saksa kirjandus (12), järgnesid soome (7) ja ungari (6). Saksa ja soome autoritest ühtegi kindlat nime välja ei joonistu, vastupidiselt ungari kirjandusele, kus kõigi teoste autor on Mór Jókai. Mór Jókai oli üheks populaarsemaks autoriks põnevusjuttude žanris (Annus, 1993; 10). Vene kirjandusest oli Steinfeldti kogus ainult Lev Tolstoi teos *Ususalliwusest* (1907). Tõlkijatena tõusis kõige rohkem esile Peter Grünfeldt (8), kes tõlkis raamatuid nii ungari, saksa, inglise kui ka soome keelest.

Illustreeritud kaanega raamatuid oli 27, mis moodustas 31% kogust. Nendest 3 raamatut olid värviliselt illustreeritud. Tüpoehiskaas oli 8 teosel ja portreepildiga kaunistatud esikaas 4 raamatul. Kogus oli 15 illustreeritud raamatut. Illustraatoritest olid kahe tööga esindatud Karl August Hindrey ja Mart Pukits. Lisaks oli kogus Kristjan Raua, Nikolai Triigi, Janis Roberts Tillbergi illustreeritud teoseid.

Analüüsides kogus olevate raamatute füüsilisi parameetreid selgub, et raamatu keskmine kõrgus oli 18 cm. Raamatuselja kõrgusest lähtudes oli madalaima raamatu mõõt 15 cm ja kõrgeima 23 cm. Suure formaadiga raamatud olid Friedrich Reinhold Kreutzwaldi *Kalewi poeg* (1901) ja Villem Reimani *Eesti muinasusk* (1901). Keskmiseks lehekülgede arvuks oli 170 lehekülge. 1901–1914 oli raamatu keskmine paksus 83 lehekülge ja muutusid õhemaks (Liivaku, 1995: 90). 77 raamatu trükikirjaks oli fraktuur ja 9 raamatul antiikva.

Endel Annuse (1993: 9) andmetel trükiti raamatuid peamiselt Tallinnas ja Tartus. Uurides Steinfeldti kogu võib öelda, et 48% raamatutest oli trükitud Tartus ja 41% Tallinnas, lisaks oli raamatute

trükikohaks märgitud Rakvere, Viljandi, Pärnu, Valga, samuti Riia ja Helsingi. Kirjastustena domineerisid G. Pihlakas (8), K. E. Sööt (6) ja Schnakenburg (5).

Raamatu keskmiseks hinnaks oli 40 kopikat. 15% raamatutest maksid 20 kopikat ja 13% raamatutest 50 kopikat. Andmete põhjal osutus kõige kallimaks raamatuks Andrievs Niedra *Mees mehe vastu, ehk sõrru suitsus* (1901), millel oli 560 lehekülge ja mis maksis 1 rubla ja 50 kopikat. Illustreeritud väljaanded jäid hinnavaheemikku 30 kopikat kuni 1 rubla. Odavamad väljaanded olid kõik alla 100 lehekülje. Liivaku (1995: 98) sõnul oli 19. sajandi lõpul eestikeelsete raamatute hind erinev, kõige odavamad olid juturaamatud: 70% ilukirjanduslikest teostest maksis 10–20 kopikat.

3.2.2 Arnold Küssneri loodud koguduse raamatukogu kogu

Harju-Jaani koguduses säilinud raamatukogu vihikkataloog sisaldab 166 nimetust. Nimestik on jagatud viide teemaregistrisse: vaimulikud raamatud (36), teaduslikud raamatud (27), ilukirjandus, vanavara ja luule (64), lastekirjandus (15) ja karskuskirjandus (24). Kirjeldatud on raamatu number kogus, autor ja pealkiri. Pärast kirjade korrastamist jäi andmekogumiks 171 raamatut. Andmete korrastamisel sisestati sariväljaanded eraldi kirjetena ja eraldati perioodilised väljaanded. Uurimisel ei lähtunud Arnold Küssneri liigitusest, vaid aluseks võeti Endel Annuse (1993; 1995) teemaregister. Hetkel on Harju-Jaani kirikus säilinud Küssneri kogust 4 teost:

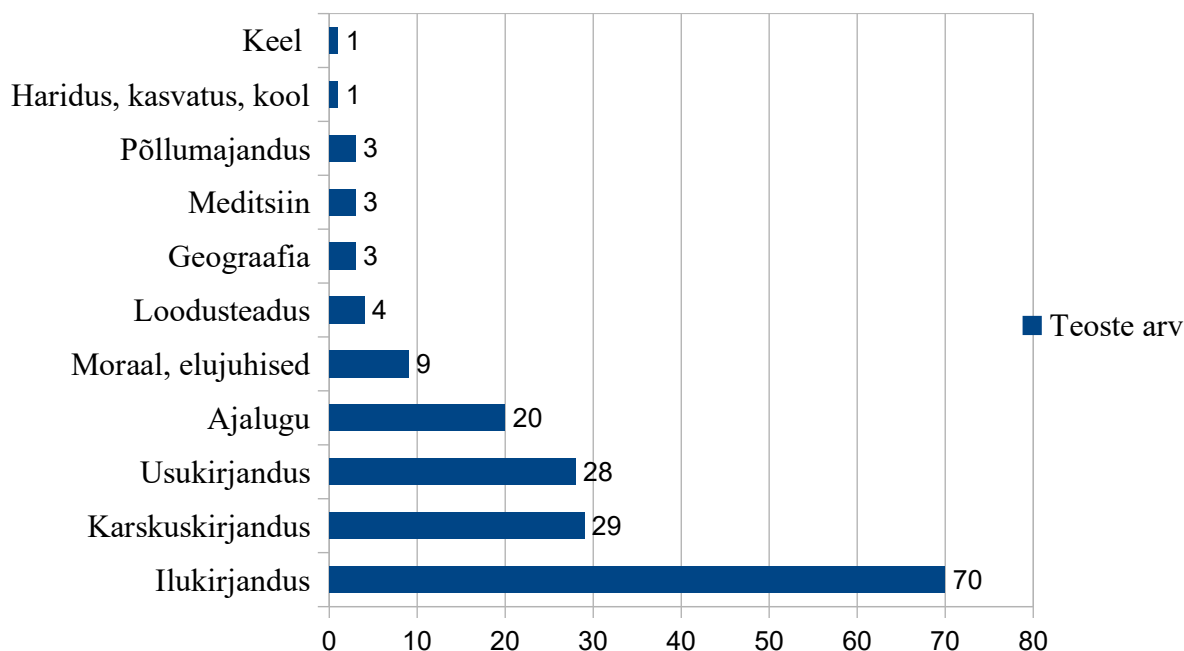
- Mihkel Kampmann *Koduõpetuse juhataja* (1906);
- *Alkohol ja töö* (1906);
- *Kaheksas Eesti Karskusseltside Kongress* (1909);
- *Üheksas Eesti Karskusseltside Kongress* (1910).

Kõikidel teavikutel on Harju-Jaani koguduse raamatukogu saksakeelne tempel.

Andmete analüüsimisel selgus, et andmekogumis olevate raamatute ilmumisaeg jääb ajavahemikku 1879–1913. Enamuse (69%) moodustavad aastatel 1900–1913 ilmunud raamatud. Arvestades, et raamatukogu tegutses aktiivselt 1911–1921 aastani, võib järeldada, et raamatukogus ei pööratud tähelepanu raamatute uuendamisele.

Harju-Jaani koguduse raamatukogu kvantitatiivne uurimine näitab, et kogu jaguneb järgmiste teemavaldkondade vahel: ilukirjandus (70), karskus (29), usukirjandus (28), ajalugu (20), moraal,

elujuhised, kombeõpetus (9), loodusteadus (4), meditsiin (3), põllumajandus (3), geograafia (3), keel (1), haridus, kasvatus, koolid (1) (vt joonis 1).

Joonis 1. Kogu jaotumine teemavaldkondade kaupa

Kõige mahukama osa moodustab ilukirjandus 41% (70). Kogu sisaldab enim saksa kirjanduse teoseid (26), järgnevad eesti kirjanduse (17) ja vene kirjanduse teosed (12). Lisaks on esindatud soome, ameerika, tšehhi ja slovaki kirjandusteosed. Kogus on žanriliselt valdavaks proosa, väikese osa moodustavad luule (3), rahvaluule kogumikud (2) ja draamateosed (1).

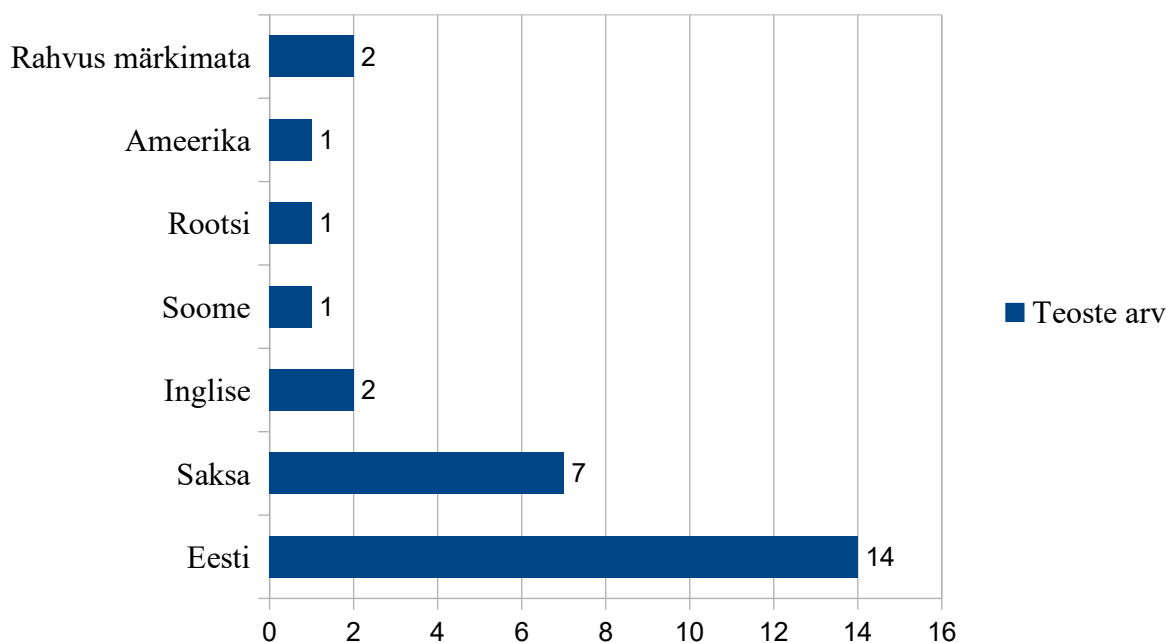
Eesti autoritest on enim esindatud Jakob Mändmets (6) ja Johan Voldemar Jannsen (3). Ühe teosega täiendasid kogu Jakob Hurt, Karl Eduard Sööt, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Matthias Johann Eisen, Jakob Ploompuu, Alfred Kivi, Peeter Grünfeldt. 20. sajandi alguse produktiivsemate kirjanike Oskar Lutsu ja Eduard Vilde (Annus, 1993: 9) teoseid koguduse raamatukogus nimestikus ei leidunud.

Kõige suurema osa väliskirjandusest moodustab 26 teosega saksa ilukirjandus. Saksa tõlgete osakaal on mõistetav, sest 1851–1917 aastani tõlgiti saksa keelest kõige rohkem teoseid (Annus, 1993: 10; Annus, 1995: 9). Rohkem kui ühe teosega on saksa autoritest esindatud Ernst Eduard Evers (9), Jürgen Nikolaus Fries (2), Franz Hoffmann (2) ja Minna Rüdiger (2). Kuigi peale 1901. aastat hakkasid tõlkekirjanduses levima põnevusjutud (Annus, 1993: 10), ei jõudnud vastava sisuga teosed Harju-Jaani koguduse raamatukokku. Uurimusest selgub, et 50% saksa tõlkekirjandusest

moodustas vaimuliku suunitlusega ilukirjandus. Tõlkijatena tõusis kõige rohkem esile Liina Grosschmidt (10), kes tõlkis vaimuliku suunitlusega saksa proosat. Kogu koostises oli 9 Hans Orase tõlgitud teoseid, kes tõlkis saksa autorite teoseid. Peeter Grünfeldt tõlkis nii saksa kui ka inglise keelest (5).

Vene kirjandusvara moodustavad Lev Tolstoi (6) ja Ivan Lažentšikovi (6) teosed, ühel teosel autor märkimata. Vene tõlkekirjanduses domineerib ajalooline romaan. Lev Tolstoi *Sõda ja rahu II–V* ja Ivan Lažentšikov *Liiwi maa Wene walitsuse alla saamisest Keisri Peeter I ajal* 1–6 osa.

Analüüsid Arnold Küssneri kogu Endel Annuse (1995; 1993) liigitamisregistrite kaudu võib öelda, et suurema osa usukirjandusest moodustasid piibliseletused ja usulised arutelud (21). Lisaks kirikulooga seotud teosed (3), misjonikirjandus (2) ja budismi tutvustav teos (1). 50% usukirjandusest Harju-Jaani koguduse raamatukogus oli kirjutatud erinevate eesti autorite poolt. Autoriteks olid vaimulikud (Otto Funcke, Wilhelm Kentmann, Arthur Hoffmann, Matthias Johann Eisen) ja kooliõpetajad (Frederic Bettex, Juhan Kurrik, Jaan Kriveler). Rohkem teoseid on nimestikus saksa autorilt Frederic Bettex (3). Saksa kirjanduse suurem osakaal võrreldes teiste tõlgetega on ootuspärane, sest enamus usukirjandusest oli tõlgitud saksa keelest (Annus, 1995; 11). Teiste rahvuste osakaal usukirjanduses oli väiksem (vt *Joonis 2*).

Joonis 2. Usukirjanduse jaotumine rahvuse järgi

Olulise osa (17%) Harju-Jaani koguduse kogust moodustas karskuskirjandus (29). Karskuskirjanduses olid esindatud põhiliselt eesti autorite (Villem Reiman, Juhan Luiga, Aleksander Rammul) väljaanded (18), lisaks soome autori Jakko Vihturi Kallio kirjutatud 3 teost. Nimestikus oli alkoholi kahjulikkusest rääkivaid teoseid (16), lisaks Eesti Karskuse Seltside aastaraamatud 1897–1907 (9) ja Eesti Karskusseltside kogumikud (4).

Ajaloooteemalisi raamatuid oli Harju-Jaani koguduse raamatukogus 20 köidet. 19. sajandi lõpul hakati huvi tundma eesti trükisõna vastu (Annus, 1995: 8). Samasugust suundumust on märgata ka koguduse raamatukogu nimestikku uurides. Kogus leidis Tõnu Sanderi *Eesti Kirjanduse lugu* I ja II osa ja kirjanike biograafiline sari *Tähtsad mehed* I–VI osa. Eesti autorid olid koostanud ajaloolised teemakäsitlused üldajaloost (5) ja Eesti ajaloost (15). Nimekirjas tõusevad esile Matthias Johann Eisen (7), Jaan Sitska (4) ja Jaan Jung (3). Teoste ilmumisaasta järgi võib öelda, et nimestikus oli esindatud valdavalt 19. sajandi lõpul ilmunud kirjandus: 12 teost ilmumisaastatega 1883–1900 ja 8 teost aastatest 1908–1913.

Teised valdkonnad (loodus, meditsiin, geograafia, põllumajandus) olid esindatud mõne teosega. Sajandivahetusel jõudis Eestisse Charles Darwini maailmakäsitus, kuid Raasiku valda jõudis Darwini suuna vastasseis Ebehard Dennerdi teose *Darwinism ja meie aja rahwaliikumine* kaudu. Kuigi Raasiku vald oli põllumajanduspiirkond, oli kogus vähe raamatuid, mis vastavat valdkonda oleks kajastanud. Nimestikus leidub 3 põllumajandusega seotud teost: norra agronoomi Ödegaardi *Põllutöö õpetus* (1899); kohaliku agronoomi Hans Schulzenbergi *Karjakasvatamise õpetus* (1901) ja J. Frederikseni *Lühike lehmalüpsmise-õpetus* (1913). Väike valik põllumajandusega seotud raamatuid ei pruukinud rahuldada kohalike talupidajate vajadusi.

Lastekirjandus koosnes 13 raamatust. Endel Annuse liigitamissüsteemi aluseks võttes selgub, et lasteraamatud jagunesid ilukirjanduse (8), usukirjanduse (2), ajaloo (1), geograafia (1) ja karskuskirjanduste (1) valdkondade vahel. Lastekirjanduse temaatika ei erinenud täiskasvanute omast. 9 raamatut olid illustreeritud. Ainus värvilise illustreeritud kaanega raamat oli Peeter Grünfeldti 1899. aastal ilmunud *Ajaloo pildid: häädele lastele vaatamiseks ja meelespidamiseks*.

Illustreeritud kaanega raamatuid oli 74 (43% kogust), üks nendest värvilise esikaanega. Tüpoehiskaas oli 14 teosel ja portreepildiga kaunistatud esikaas 9 raamatul. Kogus oli 31 illustreeritud raamatut. Illustraatoritest oli enim esindatud Eduard Magnus Jakobson (4) ja Mart Pukits (3). Lisaks olid esindatud Kristjan Raua, Aleksander Uuritsa, Ado Johansonini illustreeritud

teosed. Andmetest selgub, et kõige rohkem illustreerimata raamatuid oli karskuskirjanduse valdkonnas, illustreeritud oli üks raamat.

Raamatute keskmiseks paksuseks oli 146 lehekülge. Kõige õhem raamat kogus oli 10 lk ja kõige paksem raamat oli 868-leheküljeline Ludwig Rellstabi teos *1812* (1912). Raamatuselja kõrgusest lähtudes oli madalaim raamatu mõõt 15 cm ja kõrgeim 25 cm. Suure formaadiga raamatuteks olid Villem Reimanni toimetatud *Külvimees* (1904), mis oli ka ainus värvilise kaanega raamat kogus, ja Friedrich Oehningeri *Ristikoguduse ajalugu oma käekäigus läbi aastasadade* (1908).

Arnold Küssneri loodud raamatukogus oli raamatu keskmiseks hinnaks oli 36 kopikat. Enim oli kogus 20 kopikat maksnud teoseid (32). Odavamaks kirjanduseks oli karskuskirjandus: raamatud maksid 3–5 kopikat. Kõige kallim raamat oli Ludwig Rellstabi teos *1812* (1912), mis maksis 2 rubla ja 80 kopikat. Raamatu kõrge hind on seletatav tema suure mahuga, 868 lehekülge.

Küssneri asutatud raamatukogu koosnes põhiliselt ilukirjandusest: eesti kirjandus, saksa ja vene teoste tõlked. Kogusse komplekteeriti eesti, saksa ja vene rahvuspõhiseid teoseid, mis ilmusid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimesel kümnendil. Sel perioodil populaarsust kogunud põnevusjutte kogus ei leidunud, samuti oli vähesel määral esindatud maapiirkonda arendavaid põllumajanduslikku kirjandust.

3.2.3 Koguduste raamatukogude koostise võrdlus

1906. aastal Georg Steinfeldi asutatud Harju-Jaani koguduse raamatukogu erines hilisema kirikuõpetaja Arnold Küssneri poolt loodud raamatukogust. Võrreldes mõlema kogu ilukirjanduse osa selgub, et Steinfeldi kogu hõlmas rikkalikumat väliskirjandust, samal ajal kui Küssner pööras tähelepanu iseäranis saksa ja vene kirjandusele. Steinfeldti kogus olid esindatud vanema eesti kirjanduse klassikalised autorid: Ansomardi, Eduard Bornhöhe, Friedebert Tuglas, Eduard Vilde. Georg Steinfeldti teadlik kogu komplekteerimine näitab kirikuõpetaja head orienteerumist kirjanduses. Küssneri ja Steinfeldti kogu eesti autorite teoste mahtu kõrvutades võib öelda, et Steinfeldti kogu esindas laiemat 20. sajandi alguse Eesti ilukirjandust.

Kogude võrdlusest selgub, et tõlkekirjanduses tõusid esile erinevad tõlkijad. Küssneri kogus leidis enim raamatuid, mis oli tõlgitud saksa kirjandusest (tõlkija Liina Grosschmidt), Steinfeldti kogus oli

kõige rohkem Peter Grünfeldti tõlketeoseid. Grosschmidt tõlkis ainult saksa kirjandust, samal ajal kui Grünfeldt tõlkis raamatuid nii ungari, saksa, inglise kui ka soome keelest. Steinfeldti kogu koosnes laiapõhjalisemast rahvuskirjandusest, mistõttu on seletatav ka Grünfeldti tõlgete rohkus.

Võrreldes illustreeritud raamatuid selgub, et Küssneri kogu koostises puudusid värviliselt illustreeritud raamatud, Georg Steinfeldti kogus oli neid 3. Erinevused paistsid välja ka illustraatorite puhul. Steinfeldti kogus oli enim esindatud Karl August Hindrey, Küssneril Eduard Magnus Jakobson. Uurimuses joonistusid välja ka ühised illustraatorid Mart Pukits ja Kristjan Raud.

Raamatute füüsiliste parameetrite aspektis erinevusi välja ei tulnud. Raamatute keskmine kõrgus mõlemas kogus oli 18 cm, Küssneri kogus esines 2 formaadilt kõrgemat raamatut. Lehekülgede arv mõnevõrra erines: Steinfeldti kogu raamatute keskmine lehekülgede arv oli suurem (170 lk) kui Küssneri kogus (146 lk). Arvestades, et Georg Steinfeldi raamatukogu komplekteeriti varem, võib järeldada, et raamatud muutusid aja jooksul õhemaks.

Raamatute hinnavõrdlusest selgub, et raamatu keskmine hind oli kõrgem Steinfeldti loodud koguduse raamatukogus, kuid mitte märkimisväärselt: vastavalt Steinfeldti kogus 40 kopikat ja Küssneri kogus 36 kopikat. Madalam keskmine hind Küssneri kogus on seletatav karskuskirjanduse osaga raamatukogus (mainitud raamatute hinnaks oli 3–5 kopikat).

Veskimäe (2000: 268) sõnul üritasid kirikuvõimud anda koguduste raamatukogudele kindla suuna Eestimaa Õpetajate Ühisuse välja antud soovitusnimekirja regulatsiooniga. Vastav nimekiri ilmus 1910. aastal *Verzeichnis Guter estnischer Bücher* nime all (Verzeichnis... 1910). Nimekiri koosnes 11. alamliigist: vaimulikud raamatud, kooli- ja õpiraamatud, eesti vanavara, ajalugu, arstiteadus, karskuskirjandus, majapidamine, põllutöö ja karjakasvatamine, mitmekesise sisuga õpetlikud ja teaduslikud raamatud, ilukirjandus, laulud ja lastekirjandus. Eestimaa Õpetajate Ühisuse soovitusnimestik teemade lõikes. Kokku oli soovitusnimekirjas 525 nimetust, suurima mahuga oli ilukirjandus (203 raamatut), järgnes vaimulik kirjandus (155 raamatut), lastekirjanduse soovitusnimekirjas oli 47 raamatut. Enim soovitatud autorid olid usukirjanduses eesti köster Vilhelm Normann (9) ja inglise vaimulik Charles Haddon Spurgeon (7), ilukirjanduses oli esindatud enim eesti kirjanik Jakob Mändmets (11), eesti rahvaluuleteadlane ja vaimulik Matthias Johann Eisen (10) ja saksa kirjanik Franz Hoffmann (7).

Steinfeldti loodud kogus oli esindatud 31 raamatut soovitusnimekirjast ehk 31%: 25 raamatut ilukirjanduse valdkonnast, 6 usukirjandusest ja 2 ajaloo valdkonnast. Kuigi Veskimägi (2000: 268) märgib, et nimekirjas oli vähe eesti autoreid (Kreutzwald, Vilde, Pärn, Mändmets, Järv, Liiv), selgub nimekirja uurides, et lisaks olid autoritena välja toodud Ansomardi, Bornhöhe, Haava, Aun, Kunder (Verzeichnis..., 1910). 31 raamatust oli eesti autorite raamatuid 14 ja välisautorite teostest olid esindatud läti, rootsi, ameerika, ungari ja inglise kirjanike raamatud. Steinfeldti valik näitab, et ka kirikuõpetajate poolt soovitatud nimekirjast võis teha valiku, mis ei olnud seotud usulise kasvatusesega.

Arnold Küssneri loodud kogu järgis kirikuõpetajate soovitusi täpsemalt. Olemasolevatest raamatutest ühtis nimekirjaga 106 nimetust ehk 62%. Kõige suurema ühise osa moodustas ilukirjandus (48). Soovitusnimekirjas mainitud autoritest oli enim esindatud Jakob Mändmets. 11 raamatust oli Küssneri kogus 7 Mändmetsa teost. Väliskirjandusest olid esindatud Lev Tolstoi teosed *Sõda ja Rahu* I–IV osa ja *Ülestõusmine*, samuti Ernst Eduard Eversi *Jutud käskude kohta* I–IX osa ja Ivan Lažentšikovi *Liivi maa Wene walitsuse alla saamisest Keisri Peeter I ajal* I–IX osa.

Sisukirjanduse soovituslikust nimestikust oli Küssneri loodud kogus 16% raamatutest (17). Vaimulikust kirjandusest eelistas Küssner saksa autoreid: Frederic Bettex (4-st teosest olemas 3) ja Otto Funcke (6-st teosest olemas 5). Kirikuõpetajate koostatud nimekirjas oli 25 ajaloo teemalist teost, mis käsitlesid Eesti rahva ajalugu. Küssneri kogus leidis nendest 14 raamatut ehk 56% soovitatud raamatutest.

1911. aastal Arnold Küssneri loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu koostis sarnanes kirikuõpetajate poolt soovitatud nimestikuga rohkem kui tema eelkäija Steinfeldti raamatukogu. Kirikuvõimude koostatud nimekirjas leidis palju vaimulikku kirjandust, ometi oli ka teoseid, mis võisid rahuldada maapiirkonnas elavate inimeste lugemisvajadusi.

20. sajandi alguse raamatukogude koostise kohta on säilinud vähe andmeid. Üheks suuremaks säilinud koguks oli Viljandimaal Kolga-Jaani koguduse raamatukogu, mille asutas Villem Reiman 1891. aastal (Punab, 2004: 18). Kuigi Lõuna-Eestis asuv kogu oli võrreldes Harju-Jaani koguduse raamatukogu koguga suurem, võib välja tuua ühised nimetajad. Villem Reiman (1861–1917) töötas aastatel 1880–1917 pastorina Kolga-Jaani koguduses (*ISIK*, i.a). 1894. aastal oli kogus umbes 500 raamatut ja 1902. aastal 1400 (Punab, 2004: 25).

Olemasolevatest andmetest Steinfeldti kogu kohta selgub, et ühisosa kahe nimestiku vahel on väike. Mõlemas nimestikus on olemas Martin Lipu *Kodumaa kiriku ja hariduse lugu* 1. ja 2 osa, *Otto Wilhelm Masingu kirjade 4. anne* ja Anton Hansen Tammsaare *Pikad Sammud*.

Uurides Arnold Küssneri ja Villem Reimani kogu selgub, et ühiseid kirjeid on 44. Võttes aluseks Endel Annuse teemaliigituse, võib öelda, et enim sarnaseid teoseid leidis karskuskirjanduse (16), ajaloo (10) ja usukirjanduse (6) valdkonnas. Ühised autorid ilukirjanduses olid Johann Voldemar Jannsen ja Jakob Mändmets.

Villem Reiman oli aktiivne karskustegelane ja toimetas Eesti Karskuse Seltside Aastaraamatu IV–VIII aastakäiku (1900–1905) (Punab, 2004: 13). Andmete puudumisel ei saa karskuskirjanduse osa võrrelda Steinfeldti loodud koguga, kuid arvestades Georg Steinfeldti sõnavõtte alkoholi liigtarbimisest kogukonnas (Kodumaalt, 1909b), võib arvata, et karskuskirjandus oli esindatud ka Steinfeldti kogus. Veskimäe (2000: 267) hinnangul komplekteeris koguduse raamatukogu pastor. Ta toob välja raamatukogusid (Haapsalu, Reigi), mille kogusse kuuluvad peamiselt vanamoodsad jutukesed ning usuline kirjandus (*Ibid.*: 267). Antud töö võrdluses võib väita, et kirikuõpetaja hoiakud olid määravad kogu kujunemisel: näiteks Villem Reimani karskuspõhimõtted ja Georg Steinfeldti suunitlus just kultuuri edendamisele.

3.3 Võrdlev ülevaade teiste Harjumaa raamatukogudega 1901–1918

3.3.1. Harjumaa raamatukogud

Alates 1906. aastast hakkas raamatukogude asutamise arv seoses majandusliku ja kultuurilise arenguga tõusma (Veskimägi, 2000: 234). Veskimägi toob välja, et aastatel 1906–1915 asutati Harjumaal 29 uut raamatukogu. Raamatukogude asutamine toimus aktiivsemalt Lõuna-Eestis, näiteks Tartumaal avati samal ajal 48 raamatukogu (*Ibid.*: 258). Üheks põhjuseks oli asutamise taotluste tagasi lükkamine kubernerite poolt. Põhja-Eestis oli aastatel 1907–1915 kuberneriks Izmail Korostovets (Karjahärm, 2012: 239), kes oli äärmiselt eestivastane ja tema tegevuse tõttu jäi Põhja-Eestis raamatukogude loomine hilisemaks võrreldes Liivimaa kubermanguga (Veskimägi, 2000: 260).

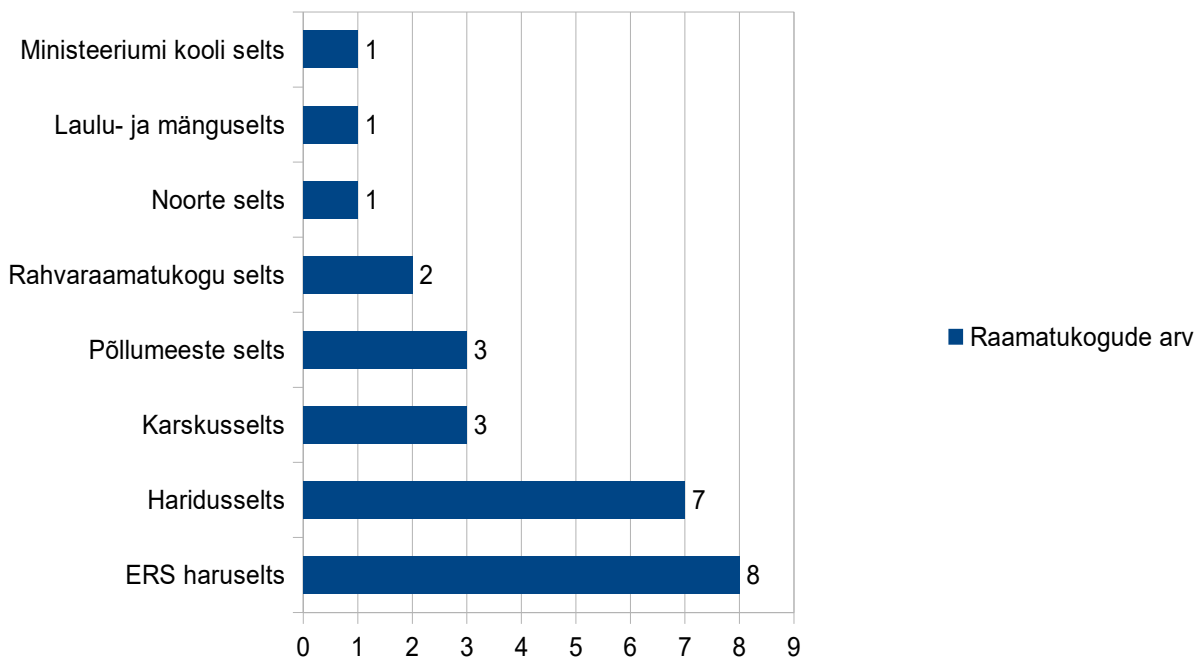
Harjumaa kihelkondades asutatud raamatukogudest kuni 1917. aastani annab ülevaate Kaljo-Olev Veskimägi (1985) oma raamatus *Eesti raamatukogude ajaloo bibliograafia kuni aastani 2017*. Kirjete põhjal võib öelda, et aastatel 1901–1917 asutati Harjumaa kihelkondades 41 raamatukogu. Täpsemad andmed kihelkondade lõikes on välja toodud tabelis 1.

Tabel 1. Harjumaa kihelkondades asutatud raamatukogud 1901–1917

Kihelkond	Asutati raamatukogusid 1901–1917	nendest					
		Koolide juures	Seltside juures	Koguduse juures	Valla juures	Lugemisring	Muu
Harju-Jaani	6		3	1		2	
Jõelähtme	2		2				
Jüri	4	1	2	1			
Kose	2		2				
Kuusalu	6		5			1	
Keila	3		2				1
Juuru	3		2	1			
Hageri	3	1	1				1
Harju-Madise	2		1	1			
Nissi	1		1				
Rapla	7		6			1	
Risti	2				1		1
Kokku	41	2	27	4	1	4	3

Allikas: (Veskimägi 1985: 24–36)

Raamatukogude asutamisel olid kõige aktiivsemad erinevat tüüpi seltsid: karskusseltsid, haridusseltsid, põllumeeste seltsid, Eesti Rahvahariduse Seltsi haruseltsid, noorte seltsid, laulu- ja mänguseltsid, rahvaraamatukoguseltsid.

Joonis 3. Raamatukogude asutamine seltside kaupa Harjumaal

Üle poole raamatukogudest asutasid kohalikud haridusseltsid ja Eesti Rahvahariduse Seltsi haruseltsid (vt *joonis 3*) Põllumeeste selts oli vähem aktiivne, lisaks oli neil luba vaid erialast kirjandust omada (Veskimägi, 2000: 259). Harju-Jaani kihelkonna praeguse Raasiku valla piirkond ei erinenud Harjumaa teistest kihelkondadest. Esindatud oli nii Harju-Jaani Hariduse Seltsi raamatukogu kui ka Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu. Kuigi Raasikul tegutses ka põllumeeste selts, ei asutanud nemad raamatukogu. Põhjuseks võib olla, et Harju-Jaani Haridusseltsi raamatukogu asutaja Georg Steinfeldt oli muretsenud raamatukokku põllumajandusega seotud kirjandust (ELK.102.0.13: 637).

Kui seltside raamatukogude tegevus võttis iga aastaga suurema ulatuse, siis koolide juurde asutatavate raamatukogude arv kahanes (Veskimägi, 2000: 262). 75% raamatukogudest asutati enne 20. sajandi algust. Vaadeldaval ajal asutati raamatukogu Jüri kihelkonnas Aruküla õigeusu kihelkonnakooli juurde (1901) ja Hageri kihelkonnas Angerja õigeusu kihelkonnakooli juurde (1908).

20. sajandi alguses valla kulul tegutsev raamatukogu oli erandnähtus (Veskimägi, 2000; 264). Andmete põhjal võib kinnitada, et ainus valla kulul asutatud Nõva valla raamatukogu avati 1917. aastal Risti kihelkonnas.

Kose kihelkonnas loodi esimene raamatukogu 1890. aastal Paunküla vallakooli juurde, järgmised raamatukogud asutati 1904. aastal – Aleksandri valla ministeeriumikooli seltsi raamatukogu – ja 1908. aastal – Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kose haruseltsi raamatukogu (Veskimägi, 1985: 31–32). Ajakirjanduse väitel töötas Kose haruseltsi raamatukogu aktiivselt, aastakasumiks saadi 30 rubla, millega muretseti uut kirjandust (Kodumaalt, 1910f). Eestimaa Rahvahariduse Seltsi aastaaruandest (1908: 43) selgub, et raamatukogus oli üle 400 eksemplari 100 rubla väärtuses ja lugejate arv suurenes pidevalt. Aleksandri valla ministeeriumikooli seltsi raamatukogusse 1912. aastal enam uut kirjandust ei muretsetud, kogus olevad raamatud lagunesid (Kodumaalt, 1912d).

Kuusalu kihelkonna raamatukogude asutamine erines teistest seltside aktiivse tegevuse tõttu. Aastatel 1880–1918 tegutses kuus raamatukogu, mis asutati erinevate seltside poolt, lisaks Kolga valla raamatukogu, mille asutajaks oli vald (Veskimägi, 1985: 33). Valdade poolt asutatud raamatukogud olid üsna harv nähtus ka 19. sajandil. Kolga raamatukogu asutamiseks korraldati 1880. aastal pidu, mille sissetulekut 22 rubla ja 23 kopikat kasutati raamatukogu avamiseks (Omalt maalt, 1880). Sarnaselt Raasiku vallas tegutsevate raamatukogudega, tekkis paus ka Kuusalu Rahvahariduse Seltsi raamatukogu tegevusse, kui ei leitud raamatukogule uut vastutajat (Kodumaalt, 1910g). Eesti Rahvahariduse Seltsi Leesi haruselts sai peale teistkordset taotlust loa avada maksuga raamatukogu, milles oli 82 eksemplari raamatuid, väärtusega 80 rubla (Eestimaa rahvahariduse..., 1908: 54).

Keila kihelkonnas asutati 19. sajandi lõpul 2 kihelkonnakooli: Harku Vallakooli (1886) ja Keila vallakooli (1884) juurde (Veskimägi, 1985: 31). Ajakirjandusest selgub, et Keila vallakooli juures tegutsenud raamatukogu kasutati aktiivselt (Isamaalt, 1886), kuid 1893. aastal raamatukogu suleti (Veskimägi, 1985: 31). Kihelkonna eripärana võib välja tuua Keila mõisas tegutseva raamatukogu, sest võrreldes teiste Harjumaa kihelkondadega oli mõisates tegutsev raamatukogu erandnähtus.

Veskimäe (1985: 34–35) andmetel alustati Rapla kihelkonnas raamatukogundusliku tegevusega hiljem. Karskuskuratooriumi raamatukogu-lugemistuba asutati 1903. aastal ja aastatel 1910–1917 asutasid erinevad seltsid 6 raamatukogu (*Ibid.*: 35). Koolide ja koguduse juures tegutsevatest raamatukogudest andmeid ei ole.

Teistes Harjumaa kihelkondades (Juuru, Hageri, Harju-Madise, Nissi, Risti) asutati vähem raamatukogusid (vt Tabel 1). Koguduse raamatukogud tegutsesid Juuru (asutatud 1906) ja Harju-Madise (asutatud 1909) koguduse juures. Juuru koguduse kõrval tegutses Eesti Rahvahariduse Seltsi Juuru haruseltsi raamatukogu, mille tegevus katkes 1912. aastal pärast seltsi esimehe tagasiastumist (Kodumaa ringvaade, 1912). Vaadates raamatukogunduslikku tegevust asutajate aspektist eristuvad teistest Pakri saare rootslaste raamatukogu (1906) ja Kohila paberivabriku tööliste ja nende perekonnaliikmete raamatukogu (1909) (Veskimägi, 1985: 25–36).

Harjumaa kihelkondade raamatukogude arengus on kuni 1918. aastani rohkem sarnaseid jooni. Kõigis kihelkondades, välja arvatud Risti, tegutsesid raamatukogude avamisel aktiivselt nii Eestimaa Rahvahariduse Seltsi haruseltsid kui ka kohalikud haridusseltsid. Raamatukogude asutamisel oli probleemiks Eestimaa kubernerilt tegutsemisloa taotlemine.

3.3.2 Raasiku vallaga piirnevad raamatukogud

Enne 1977. aasta haldusreformi, mille alusel kujunes välja praegune Raasiku valla haldusjaotus, kuulusid mõned Rae, Anija ja Jõelähtme külad erinevatel ajaperioodidel Raasiku valla koosseisu ja olid vallaga tihedalt seotud. Alljärgnevalt antakse ülevaade Raasiku valla raamatukogudega piirnevate raamatukogude loomise eripäradest.

Raasiku vallaga piirnevas Anija vallas asutati esimene raamatukogu 1882. aastal Anija vallakooli juurde (Veskimägi, 1985). Raamatukogu ei olnud jätkusuutlik ja suleti, sest aja jooksul raamatud kadusid. Hiljem, 1909. aastal üritas Anija karskusseltsi poolt asutatud raamatukogu rahva kätte jäänud raamatuid kokku koguda (Harju-Jaanist, 1909). Karskusselts lõpetas tegevuse 1911. aastal ja kinkis kogu Anija vallale, kes ei saanud raamatukogu avamiseks luba (Kodumaalt, 1912). Edasi kinkis karskusselts kogu Anija Põllumeeste seltsile, kuid raamatukogu asutamise luba jäi endistviisi saamata (*Ibid*). 1914. aastal saadi kubernerilt luba avada Anija lugemisring (Anija lugemise..., 1914). Anija Karskusselts avas 1903. aastal lugemisringi Kehras, mis lõpetas tegevuse seoses karskusseltsi sulgemise ja kogukonna vähese huvi tõttu (Veskimägi, 1985).

Eeltoodu põhjal võib öelda, et enne 1911. aastat tegutses Harju-Jaani kihelkonnas aktiivselt 3 raamatukogu: Anija Karskusseltsi raamatukogu, Harju-Jaani koguduse (asutatud Georg Steinfeldti poolt) raamatukogu ja Kehra lugemisring. Peale 1911. aastat tegelesid raamatute laenutamise

Harju-Jaani koguduse raamatukogu (asutatud Arnold Küssneri poolt) ja Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi harukogu raamatukogu. 1914. aastal lisandus Anija lugemisring.

Raasiku vallaga piirnevas Jõelähtme kihelkonnas asutati aastatel 1886–1917 neli raamatukogu: Jõelähtme kihelkonnakooli juures (1886), Jõelähtme Põllumeeste Seltsi raamatukogu (1914), Nehatu raamatukogu (1889) ja Kallavere Rahvaraamatukogu Seltsi raamatukogu (1917) (Veskimägi, 1985). Kiriku juures asutatud koguduse raamatukogusid ei ole teada. Veskimäe (1985: 29) toodud andmete põhjal on Nehatu raamatukogu asutajaks Nehatu vallakooli õpetaja Jüri Püüman, kelle loataotlust kuberner ei rahuldanud, samas oli kooli toimikute hulgas 96 nimetust sisaldav raamatute nimekiri, mille alusel autor arvas, et raamatukogu tegelikult tegutses. Samas 1911. aastal läbi viidud ülevenemaalisel ühepäevasel algkoolide loendusel ei ole Nehatu vallakooli juures rahvaraamatukogu olemasolu märgitud (EAA.5454.1.14).

Rae vallas jääb raamatukogude asutamine 20. sajandi algusesse. Kõige varasemalt asutati raamatukogu Aruküla 2-klassilise Õigeusu kihelkonna kooli juurde, 1906. aastal asutati Eesti Rahvahariduse Seltsi Jüri haruseltsi raamatukogu, aasta hiljem 1907. aastal asutati Eesti Rahvahariduse Seltsi Lagedi haruseltsi raamatukogu. Jüri kihelkonna koguduse raamatukogu avati 1909. aastal. ERS Jüri haruseltsi raamatukogu avamiseks eraldati kassast 30 rubla ja lisaks kutsuti liikmeid üles kinkima raamatukogule raamatuid (Wene riigist, 1906).

Teistes Harju-Jaani kihelkondade valdades (Anija, Jõelähtme ja Rae) sarnanes raamatukogude asutamine Raasiku valla raamatukogude asutamisega. Raamatukogud tekkisid nii koolide, haridusseltside kui ka koguduste eestvedamisel. Samuti oli probleemiks kubernerilt raamatukogule tegevusloa saamine. Pidev tegevusloa tagasilükkamine Eestimaa kubeneri poolt ei lõpetanud kogukonna raamatukogunduslikku tegevust, vaid otsiti teisi võimalikke lahendusi.

Raamatukogude sisulise töö analüüsimiseks andmed puuduvad. Antud perioodi meediakajastuses ja aastaaruannetes käsitletakse põhiliselt tegevusloa saamist ja statistilisi andmeid: kogude suurus, rahaline väärtus. Mõnel juhul on kajastatud lugejate aktiivsus raamatute laenutamisel.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Lõputöö eesmärk on anda ülevaade praeguse Raasiku valla territooriumil asunud raamatukogude arengust kuni 1918. aastani, leida arengu sarnasusi ja erisusi teiste Harjumaa raamatukogudega ning analüüsida Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu koostist.

Teadaolevalt ei ole varasemalt Raasiku valla rahvaraamatukogusid antud perioodil põhjalikumalt uuritud. On olemas Raasiku Valla Raamatukogu ja Aruküla Raamatukogu arengu üldülevaated kuni aastani 1991. Eha Podgornova (2006) diplomitöö „Raamatukoguhoidjad Raasiku Raamatukogu ja kultuurielu arengus aastani 1991” ja Meeli Veskuse diplomitöö (1991) „Aruküla raamatukogu ajalugu” käsitlevad Eesti Vabariigile eelnevat aega üldsõnaliselt. Uurimise käigus leitud arhiivmaterjalid andsid põhjuse süveneda perioodi 1901–1918.

Varasemad teadmised Raasiku valla raamatukogude loomisest põhinevad eelpool nimetatud ajaloolistel ülevaadetel. Aruküla raamatukogu loodi 1901. aastal Aruküla 2-klassilise õigeusu kihelkonnakooli juurde ja Raasiku raamatukogu 1906. aastal Harju-Jaani koguduse juurde. Uurimistöö käigus selgus, et 1911. aastal loodi teine Harju-Jaani koguduse raamatukogu ja ka Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu.

20. sajandi alguses olenes raamatukogude asutamine kubernerist. Nõutav oli raamatukogu eest vastutaja, kes pidi lubajate silmis olema riigiustav (Veskimägi, 2000: 230). Uurimistööst selgub, et Harju-Jaani koguduse raamatukogud said asutamise loa kiiremini kui haridusseltside raamatukogud. Harju-Jaani Haridusseltsi tegevus katkes mitmeks aastaks seoses taotluse tagasilükkamisega. Eitava vastuse järel määrati uus vastutaja ja saadeti uus taotlus. Taoline kirjavahetus võis kesta aastaid. Samasugune tendents ilmnes teiste Harjumaa kihelkondade raamatukogude tegevuses. Lahendusena anti raamatukogu tihti teisele ühisusele, kes alustas omakorda loa taotlemist. Näitena võib siin tuua Anija Karskusseltsi raamatukogu, Kuusalu Rahvahariduse seltsi raamatukogu või ka Eesti Rahvahariduse Seltsi Juuru haruseltsi raamatukogu.

Käsitletaval ajaperioodil asutasid raamatukogusid enim just seltsid: haridusseltsid, laulu- ja mänguseltsid, karskusseltsid ja põllumeeste seltsid (Veskimägi, 2000: 259). Siinse uurimuse tulemusena selgus, et nii oli ka Harjumaal: 41st raamatukogust 27 asutasid seltsid. Raasiku vallas asutas raamatukogu Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruselts. Harju-Jaani koguduse

raamatukogu asutaja Georg Steinfeldt kinkis 1910. aastal oma kogu Harju-Jaani Rahvahariduse Seltsile.

Kui seltside raamatukogude tegevus muutus iga aastaga aktiivsemaks, siis koolide juures asuvate raamatukogudega toimus vastupidine nähtus (Veskimägi, 2000, 262). Võrreldes teiste kooli juures asutatud raamatukogudega Harjumaal, asutati Aruküla 2-klassiline õigeusu kihelkonnakooli raamatukogu hilisemal 1901. aastal. Koolide juurde asutamise kõrgaeg jääb 1880–1890. aastatesse. Veskimägi (2000: 195) toob languse põhjusena inspektorite kontrolli raamatukogu lugemisvara üle: kogusse soovitati rohkem venekeelset kirjandust. Ülevenemaalise ühepäevase loendamise käigus 1911. aastal selgus, et Aruküla 2-klassiline õigeusu kihelkonnakooli raamatukogus on venekeelsete köidete arv 459 ja eestikeelseid 300. Venekeelse kirjanduse arvuline osakaal võis olla raamatukogu järjepideva tegutsemise üheks tagatiseks, kuna valitsusel ei olnud põhjust tegevust ohjata.

Koguduse juures tegutsevaid raamatukogusid oli Harjumaal neljas kihelkonnas: Harju-Jaani, Jüri, Juuru ja Harju-Madise kihelkonnas. Nimetatud raamatukogud asutati ajavahemikul 1906–1911. Uurimistulemustest selgus, et Harju-Jaani koguduse juures asutati kaks raamatukogu: Georg Steinfeldti poolt 1906. aastal ja 1911. aastal Arnold Küssneri poolt. Raamatukogud ei tegutsenud koguduse juures samal ajal, sest 1910. aastal kinkis Georg Steinfeldt seoses Narva kolimisega raamatukogu Harju-Jaani Haridusseltsile.

Harju-Jaanis tegutsenud kirikuõpetajad Georg Steinfeldt ja Arnold Küssner olid erinevate seisukohtadega õpetajad. Varasemate andmete põhjal võib öelda, et Steinfeldti tulekuga Harju-Jaani kihelkonda muutus aktiivseks kohalik seltsielu. Nelja aastaga jõudis Georg Steinfeldt asutada raamatukogu, haridusseltsi ja põllumeeste seltsi, lisaks toetas muusikalist tegevust Raasikul: asutas erinevaid koore ja orkestri. Arnold Küssneri tegevusest Harju-Jaani kihelkonnas teatakse vähem. Uurimise käigus selgus, et Küssner oli traditsioonilisem kirikuõpetaja: pidusid ei korraldanud, seltsitegevusest osa ei võtnud, hoolitses kooliõpetajate vaimulike töökspidamiste eest. Suureks panuseks Harju-Jaani kihelkonnas oli haigla asutamine Raasikul.

Veskimäe (2000: 267–268) hinnangul komplekteerisid kirikuõpetajad ainuisikuliselt kogu, mis sisaldas tihti ajast ja arust jutukesi. Suurem osa kogust koosnes Veskimäe andmetel usulisest kirjandusest. Analüüsides kahte koguduse raamatukogu kogu koostist võib öelda, et koguduse raamatukogud olid erinevad. Võrreldes erinevaid kogusid joonistuvad välja erinevused kogude komplekteerimisel. Georg Steinfeldti raamatukogu koostist iseloomustab lai väliskirjanduse valik.

Kogus esines nii rahva seas populaarseid põnevusromaane kui ka usulist kirjandust. Arnold Küssneri kogus oli rohkem Eesti ajalugu puudutavaid teoseid, saksa ja vene autorite ilukirjanduslikke teoseid ja karskuskirjandust. Siinse uurimuse tulemusena ei saa väita, et koguduste raamatukogude koostis koosnes suurel määral usulisest kirjandusest.

Koguduste raamatukogudele raamatute komplekteerimiseks koostas Eesti Kirikuõpetajate Selts soovitatavate raamatute nimestiku *Verzeichnis guter estnischer Bücher* (1910). Veskimägi annab nimestikule negatiivse hinnangu. Tema sõnul on nimestikus mõned eesti autorite teosed (Jakob Pärn, Jaak Järv, Jakob Mändmets ja Jakob Liiv), Kreutzwaldilt ainult „Kilplaste lood” ja „Vaga Jenoveva” (Veskimägi, 2000: 268). Uurides vastavat nimekirja selgub, et eesti kirjandus on laiemalt esindatud (Anna Haava, Ansomardi, Juhan Kunder, Eduard Bornhöhe), samuti oli nimekirjas populaarteaduslikku kirjandust arstiteadusest, põlluharimisest ja karjakasvatusest (Verzeichnis..., 1910). Arnold Küssneri raamatukogu kogus oli kirikuõpetajate seltsi poolt soovitatud raamatuid 106. Võib eeldada, et Küssner jälgis nimekirja rohkem, sest raamatukogu asutamise aeg ühtis nimekirja ilmumise ajaga.

Raamatukogu kogude koostis omas olulist rolli lugejate harimisel, mistõttu on kogude koostise uurimine oluline infoallikas. Näiteks rõhutab karskuskirjanduse osakaal kogus nii Villem Reimani kui ka Arnold Küssneri vajadust harida lugejaid alkoholi kahjulikkuse kohta. Reiman oli aktiivne karskustegelane ja toimetas Eesti Karskuse Seltside aastaraamatu IV–VIII aastakäiku (1900–1905) (Punab, 2004: 13). Andmete puudumisel ei saa karskuskirjanduse osa võrrelda Steinfeldti loodud koguga, kuid arvestades Georg Steinfeldti sõnavõtte alkoholi liigtarbimisest kogukonnas (Kodumaalt, 1909b) võib arvata, et karskuskirjandus oli esindatud ka Steinfeldti kogus. Steinfeldt kirjutas Harju-Jaani kirikukroonikas, et raamatukogus on palju põllumajandusega seotud kirjandust (ELK.102.0.13: 637).

Uurimistöös kasutati kvalitatiivse andmekogumismeetodina dokumendianalüüsi ja andmeanalüüsimeetodina sisuanalüüsi. Antud uurimistöo juures tuleb arvestada allikakriitilisusega, kogudes andmeid meediaväljaannetest. Meediaväljaannete puhul peab arvestama informatsiooni kallutatusega. Allika sisulise usaldusväärsuse kontrollimine toimub läbi võrdlemise muude allikate kaudu. (Karjahärm, 2004: 134). Antud töö puhul toimus kontrollimine arhiivdokumentide kaudu. Seoses väheste säilinud arhiivmaterjalide tõttu on ajalooliste faktide kontrollimine raskendatud. Lisaks Eesti Rahvusarhiivis olevatele arhiivmaterjalidele on allikate usaldusväärsuse kontrollimiseks kasutatud ajaloolisi uurimusi nagu näiteks *Eesti Raamatukogude ajaloo*

bibliograafia kuni 1917 (Veskimägi, 1985) ja *Kahte kappi on ühhetassa majas tarvis: leiwakappi ja ramatokappi* (Veskimägi, 2000) Allika puhul on olulised allikavälised asjaolud: kes koostas, mis asjaoludel, kellele edastamiseks – tuleb hinnata allika tõenäolise usaldusväarsuse astet (Karjahärm, 2004: 135).

Kvanitatiivse andmete kogumise meetodi piiranguks oli teatud tunnuste väärtuste puudumine: käsitletud kogudes esindatud raamatute kirjeldamiseks nappis kohati andmeid. Mõnel kirjel oli puudu teose originaalautor, hind, ilmumiskoht. Puuduvad väärtused mõjutavad lõpptulemust, kuna andmete töötlemisel ei saa kõiki tunnuseid arvesse võtta.

Ajalooline uuring põhineb ajalooliste andmete mittetäielikul kogumil ja andmete võimalikul kallutatusel, mis on antud töö piiranguks. Uuriija näeb tähendusi tuginedes kaudsetele tõenditele. (Neuman, 2004: 314). Antud töös on andmed Georg Steinfeldti loodud koguduse raamatukogu kogu kohta lünklikud. Andmed ei ole pärit originaalallikatest, vaid on kasutatud kaudseid andmeallikaid. Kvalitatiivse sisuanalüüsi puuduseks on eelkõige asjaolu, et see ei võimalda erinevaid tekste täpsetel alustel võrrelda (Kalmus, Masso ja Linnus, 2015)

Edasised uuringud võimaldaksid vaadelda Raasiku valla piirkonna hilisemat raamatukogunduslikku arengut, mis jääb ajavahemikku peale 1918. aastat. Teise võimaliku uurimissuunana võib kõrvutada Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti koguduste raamatukogude koostist: kui palju on säilinud nimestikke jne. Uurimispõld on sellel alal lai, sest koguduste raamatukogusid kuni 1918. aastani ei ole uuritud. Siinse töö uurimistulemusena selgus, et koguduste raamatukogude koostis võib erineda sõltuvalt asutajast.

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärk on anda ülevaade praeguse Raasiku valla territooriumil asunud raamatukogude arengust kuni 1918. aastani, leida arengu sarnasusi ja erisusi teiste Harjumaa raamatukogudega ning analüüsida Harju-Jaani koguduse raamatukogude kogu koostist.

Aastatel 1901–1918 loodi praeguse Raasiku valla piirkonda neli raamatukogu: 1901. aastal Aruküla 2-klassilise õigeusu kihelkonnakooli raamatukogu, 1906. aastal Harju-Jaani koguduse raamatukogu Georg Steinfeldti poolt, 1911. aastal loodud Harju-Jaani koguduse raamatukogu Arnold Küssneri poolt ja 1911. aastal Eesti Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu. Raamatukogud kujunesid välja erinevate tekkeliinide kaudu: kooli, koguduse ja seltsi tegevuse tõttu.

Aruküla 2-klassiline õigeusu kihelkonnakooli raamatukogu tegutses järjepidevalt kooli juures kuni 1921 aastani, mil kooli üleviimisega kolis ka raamatukogu Aruküla mõisasse. Kogu suurus 1911. aastal oli 759 köidet. Laenutamine toimus igal pühapäeval. Teiste vallakoolide juurde rahvaraamatukogusid ei tekkinud. Põhjuseks võis olla koolimajade halb seis ja alarahastatus valla poolt.

1906. aastal Georg Steinfeldi poolt asutatud Harju-Jaani koguduse raamatukogu läks 1910. aastal üle Harju-Jaani Haridusseltsile seoses Steinfeldti siirdumisega Narva kirikuõpetajaks. Haridusselts ei saanud raamatukogu tegutsemiseks Eestimaa kubernerilt luba ja seisis aastaid tegevusetult. Aktiivselt hakati tegutsema Eesti Vabariigi ajal. Kuberneri loataotluse tagasilükkamine oli probleemiks ka teistele Harjumaa raamatukogudele. 1910. aastal oli kogu suuruseks märgitud 150 köidetud ja 2 köitmata raamatut.

Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Peningi haruseltsi raamatukogu tegutses kohaliku taluniku Johannes Reha talus. Raamatuid said laenutada ainult seltsi liikmed ja 1912. aastal koosnes kogu 210 köitest. Täpsemad andmed raamatukogu edasisest arengus puuduvad.

Arnold Küssneri raamatukogu Harju-Jaani koguduse juures tegutses kuni 1920. aastani kui Küssneri lahkumise järel määrati raamatukogu vastutavaks isikuks August Johannes Malm ja Elvine

Oksmann. Edasised andmed raamatukogust puuduvad. Säilinud on raamatukogu nimestik, mis koosneb 166 nimetusest ja on jagatud vaimulikuks, teaduslikuks, ilukirjanduseks, vanavara-luule ja lastekirjanduseks.

Harju-Jaani koguduse raamatukogude koostise analüüsimisel selgub, et Steinfeldti raamatukogu kogu hõlmas rikkalikumat väliskirjandust, Küssneril oli ülekaalus saksa ja vene kirjandus. Eesti autorite võrdluses võib öelda, et Steinfeldti kogu esindas laiemat 20. sajandi alguse eesti ilukirjandust. Georg Steinfeldti kogu komplekteerimine eeldab head orienteerumist kirjanduses. Küssner lähtus kogu komplekteerimisel Eesti Kirikuõpetajate Seltsi poolt soovitatud raamatute nimestikku.

Võrreldes teiste Harjumaa kihelkondade raamatukogude arenguga joonistuvad välja sarnased tendentsid. Sarnased tekkeliinid (kogudus, kool, selts), tegevusloa tagasilükkamine kubernerilt. Erinevusena võib välja tuua ühes koguduses erinevate raamatukogude avamine. Allikate puudumise tõttu ei ole võrdlevat materjali teiste kihelkondade koguduse raamatukogude koostise kohta

SUMMARY

Development of the Raasiku Parish libraries until the year 1918

This thesis is a historical study about founding of the public libraries In Raasiku parish until the 1918. The choice of this topic is based on the fact that the history about the libraries has been studied in more detaile since the beginning of the Republic of Estonia. Less attention has been paid to the beginning of the 20th century. The aim of this thesis is to give an overview of the development of libraries that are located in the current territory of the Raasiku parish until the 1918, to find similarities and differences in development with other libraries in Harju County and to analyse the collection of Harju-Jaani congregation libraries.

Four libraries were founded in the current Raasiku Parish territory during the years of 1901–1918: in 1901 the Aruküla 2-class Orthodox parochial school library, in 1906 Harju-Jaani congregation library by Georg Steinfeldt, in 1911 Harju-Jaani congregation library by Arnold Küssner and in 1911 an Estonian Public Education Societies Peningi branch library. Libraries developed through different lines of evolvement: school, congregation and the societies actions.

The Aruküla 2-class Orthodox parochial school library was constantly active alongside the school until 1921, when the school was moved to Aruküla manor together with the library. The collection size in 1911 was 759 volumes. Book lending took place every Sunday. No public libraries were founded next to other parish schools. The reason might have been the bad state of the school buildings and under-financing by the parish.

Harju-Jaani congregation library that was founded in 1906 by Georg Steinfeldt was handed over to Harju-Jaani Educational Society due to Steinfeldt's move to Narva to be a priest. Educational Society did not get an activity license from the Governor of Estonia and therefore stood idle for several years. The library became active again during the period of the Republic of Estonia.

Estonian Public Education Societies Peningi branch library operated in a farm of a local farmer Johannes Reha. Only the members of the society were able to lend the books and in 1912 the collection consisted of 210 volumes. There are no further details about the development of this library.

The library founded by Arnold Küssner was active alongside the Harju-Jaani congregation until 1920, when following Küssners leaving August Johannes Malm and Elvine Oksmann were appointed as persons responsible. There are no further details about the library. Libraries list that consists of 160 listings that have been divided into religious, scientific, fictional, antiquities-poetry and children's literature has been preserved.

An analysis of the Harju-Jaani congregation libraries collections reveals that the collection of the Steinfeldt's library included richer foreign literature whereas Küssner had a predominance of German and Russian literature. Regarding the Estonian authors it can be said that Steinfeldt's collection presented a wider Estonian fictional literature from the beginning of the 20th century. Putting together Georg Steinfeldt's collection requires a good orientation in the literature. Küssner put his collection together based on the list of recommended books by the Estonian Priests Association.

We can see similar tendencies emerging in comparison with the other Harju County parochial libraries development. Similar lines of evolvement (congregation, school, society), revoking the activity licence by the governor. Opening different libraries in the same congregation can be brought out as a difference. There is no basis for comparing other parochial libraries collections due to the lack of sources.

KASUTATUD KIRJANDUS

EAA.1560.1.6 Peningi Haruseltsi pidude ja kursuste kavad ning kirjavahetus Eesti Põllumeeste Keskseltsi, Tallinna politseiülema II jaoskonnaga jt. karjakasvatuse ja piimandusalaste õppuste läbiviimise ning raamatukogu avamise küsimustes nr 6

EAA.5454.1.9 Andmed Harjumaa algkoolide kohta 18.01.1911 ülevenemaalise algkoolide loenduse, EAA 94-1-15, 22, 25, 28 ja EAA 854-1-1932, 1934 põhjal. A, E

EAA.5454.1.14 Andmed Harjumaa algkoolide kohta 18.01.1911 ülevenemaalise algkoolide loenduse, EAA 94-1-15, 22, 25, 28 ja EAA 854-1-1932, 1934 põhjal. A, E

ELK.102.0.13 Harju-Jaani koguduse kroonika 1810–1970

EELKKA.1.3.295 Küssner, Arnold

Andresen, L. (1995). *Eesti kooli ajalugu: Algusest kuni 1940. aastani*. AVITA.

Anija Lugemise Ringkonna Põhjus kiri (1914). Tallinn : V. Ehrenpreis. Kasutatud: 30.03.2021, <http://kivike.kirmus.ee/index.php?t=3&oid=0&module=400&op=3&pid=AR-17156-52680-73739>

Avalikud raamatukogud. Käsiraamat raamatukogude ülevalpidajaile ning juhtajaile. (1925). Tallinn. *Haridusministeeriumi väljaanne*. Kasutatud 01.12.2020, <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:326661/302723/page/1>

Eesti ajalugu. IV, Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. (2003). S. Vahtre (toim). Tartu: Greif

Eesti ajalugu V, Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. (2010). S. Vahtre (toim). Tartu: Greif.

Eesti biograafiline andmebaas ISIK. (s.a.). Salvestatud 17. detsember 2020, <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=1204>

Eestikeelne raamat 1901–1917. I. A–P. (1993). [toimetanud E. Annus]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Eestikeelne raamat 1901–1917. II. R–Y. (1993). [toimetanud E. Annus]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

Eestikeelne raamat 1851–1900. I. A–Q. (1995). [toimetanud E. Annus]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Eestikeelne raamat 1851–1900. II. R–Y. (1995). [toimetanud E. Annus]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

Eestikeelne raamat 1918–1940. II. Kandle–Raimla (2012). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu

Eesti kubermangus, Tallinna kreisis, Harju-Jaani kihelkonna kiriku ligidal olewa, Harju-Jaani Ewang.-Luteruse usu koguduse õpetaja Arnold Küssneri alaliste wooditega haigemaja põhjuskiri (1915). Tallinn: A. Mikwits

Eesti omavalitsuste taskuentsüklopeedia (2013). Tallinn: TEA

Eestimaa Rahvahariduse Seltsi 1908. aasta aruanne (1909). W. Ehrenpreisi trükk, Tallinn.

Eestimaa Rahvahariduse Seltsi 1910. aasta aruanne (1911). W. Ehrenpreisi trükk, Tallinn.

Eestimaa Rahvahariduse Seltsi 1912. aasta aruanne (1913). J & U. Paalmani trükk, Tallinn

Harju rajooniraamatukogu kroonika (1969) [käsikiri]. Materjal Raasiku Valla Raamatukogu valduses

Harju-Jaanist (1909). *Wirulane*, 8. juuni. Kasutatud 23.03.2021, <https://dea.digar.ee/page/wirulaneuus/1909/06/08/2>

Harju-Jaani seltsielust (1914). *Postimees*, 18. jaanuar. Kasutatud 20.12.2020, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19140118.2.9>

Harju maakonna Raasiku valla ning Saare maakonna Kihelkonna, Kuressaare, Kärla ja Pihtla valla omavalitsusliku staatuse kinnitamise kohta. (12. 03.1992) *Riigi Teataja*, Kasutatud 27.01.2021, <https://www.riigiteataja.ee/akt/13077694>

Hirsijärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.

Isamaalt (1886). *Postimees*, 4. jaanuar. Kasutatud 23.03.2021, <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1886/01/04/3>

Jürjo, V. (2011). Laululoojad Kivisted. *Eesti Kirik*. Kasutatud 21.02.2021,

<http://www.eestikirik.ee/laululoojad-kivisted/>

Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Kasutatud 20.01.2021,

<http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>

Karjahärm, T. (2010). *Oleviku minevikud*. Tallinn: Argo

Kiviloo arengukava 2018 - 2022. (2018). Kasutatud 08.11.2020, _

https://raasiku.kovtp.ee/documents/821202/1010015/Arengukava+2018-2022_Kiviloo.pdf/ae7a974b-d292-4d5d-ac05-f0b0d806bb06

Kodumaalt. (1898). *Postimees*, 5. märts. Kasutatud 20.12.2020, [https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew18980305.2.13)

[a=d&d=postimeesew18980305.2.13](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew18980305.2.13)

Kodumaalt (1904). *Sakala*, 29. november. Kasutatud 20.12.2020, [https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19041129.2.11)

[a=d&d=sakalaew19041129.2.11](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19041129.2.11)

Kodumaalt. (1906). *Postimees*, 6. oktoober. Kasutatud 20.12.2020, [https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19061006.2.16)

[a=d&d=postimeesew19061006.2.16](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19061006.2.16)

Kodumaalt (1909a). *Postimees*. 21. veebruar. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1909/02/21/30>

Kodumaalt (1909b). *Postimees*, 27. august. Kasutatud 20.12.2020, [https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19090827.2.14)

[a=d&d=postimeesew19090827.2.14](https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19090827.2.14)

Kodumaalt. (1910a). *Postimees*, 4. november. Kasutatud 20.12.2020,

<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19101104.2.21>

Kodumaalt. (1910b). *Päevaleht*, 18. november. Kasutatud 20.12.2020,

<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1910/11/18/7>

Kodumaalt (1910c). *Postimees*. 15. juuni. Kasutatud 20.10.2021,

<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1910/06/15/8>

Kodumaalt (1910d). *Päevaleht*. 21. juuni. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1910/06/15/8>

Kodumaalt (1910e). *Koit*. 21. juuni. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/page/koitepl/1910/08/27/2>

Kodumaalt (1910f). *Päevaleht*. 23. jaanuar. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1910/01/23/7>

- Kodumaalt (1910g). *Koit.* 12. jaanuar. Kasutatud 21.02.2021,
<https://dea.digar.ee/page/koitepl/1910/01/12/2>
- Kodumaalt (1911a). *Postimees,* 3. oktoober. Kasutatud 20.12.2020,
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1911/10/03/23>
- Kodumaalt (1911b). *Postimees,* 11. november. Kasutatud 20.12.2020,
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1911/11/11/11>
- Kodumaalt (1911c). *Päevaleht.* 10. mai, Kasutatud 21.02.2021,
<https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1911/05/10/6>
- Kodumaalt (1912a). *Postimees.* 7. veebruar. Kasutatud 20.12.2020,
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1912/02/07/18>
- Kodumaalt (1912b). *Tallinna Teataja,* 12. detsember. Kasutatud 20.12.2020,
<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=tallinnateataja19121212.2.4>
- Kodumaalt (1912c). *Postimees,* 15. detsember. Kasutatud 23.03.2020,
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1912/12/15/42>
- Kodumaalt (1912d). *Postimees,* 18. jaanuar. Kasutatud 23.03.2020,
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1912/01/18/51>
- Kodumaa ringvaade (1910a). *Tallinna Teataja.* 24. aprill. Külastatud 21.02.2021,
<https://dea.digar.ee/article/tallinnateataja/1910/04/24/6>
- Kodumaa ringvaade (1910b). *Tallinna Teataja,* 24. august. Kasutatud 20.12.2020,
<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=tallinnateataja19100824.2.11>
- Kodumaa ringvaade (1912). *Tallinna Teataja,* 7. veebruar. Kasutatud 23.03.2021,
<https://dea.digar.ee/article/tallinnateataja/1912/02/07/10>
- Küssner, A. (1913). *Mineviku mälestused Harju-Jaani kihelkonnast.* Tallinn.
- Laherand, M. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis.* Tallinn: Infotrükk
- Lilleoja, M. (2018). *Viru-Nigula valla rahvaraamatukogude areng aastatel 1901-1991.* Tartu Ülikool. Ühiskonnateaduste instituut
- Liivaku, U. (1995). *Eesti Raamatu lugu.* Tallinn: Monokkel

- Lott, M., Möldre, A. (2000). *Lühike Eesti Raamatu Ajalugu*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Mitmesugust. (1885). *Wirulane : poliitika, kirjanduse, teaduse, põllu- ja käsitöö ajaleht*, 19. november. Kasutatud 20.02.2020, <https://dea.digar.ee/article/wirulane/1885/11/19/6>
- Möldre, A. (2018). *Eesti Raamatu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum
- Neuman, V. L. (2004). *Basic of Social Research*. Pearson Education, Inc
- Omalt maalt (1880). *Sakala*. 11. oktoober. Kasutatud 21.02.2021, <https://dea.digar.ee/article/sakalaew/1880/10/11/5>
- Omalt maalt (1909). *Ristirahva pühapäevaleht*. 5. veebruar. Kasutatud 21.02.2021, <https://dea.digar.ee/page/ristirahwa/1909/02/05/5>
- Paavle, I. (2009). *Kohaliku halduse soviitiseerimine Eestis 1940–1950*. Doktoritöö. Tartu Ülikool. Ajaloo- ja arheoloogia instituut
- Pilguke külaelusse (1908). *Päevaleht*. 30.aprill. Kasutatud 20.12.2020, <https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1908/04/30/4>
- Podgornova, E. (2006). *Raamatukoguhoidjad Raasiku Raamatukogu ja kultuurielu arengus aastani 1991*. Diplomitöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Punab, R. (2006). *Villem Reimani asutatud Kolga-Jaani koguduse nimestik aastates 1820-1964*. Diplomitöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Pöldmäe, J. (1992). *Harju-Jaani kihelkond läbi aegade*. Infotrükk.
- Päevauudised (1911). *Päevaleht*. 7. jaanuar, Külastatud 21.02.2021, <https://dea.digar.ee/article/paevalehtew/1911/01/07/9>
- Päevauudised (1911a). *Tallinna Teataja*. 16. mai, Külastatud 21.02.2021, <https://dea.digar.ee/article/tallinnateataja/1911/05/16/18>
- Raamatukogusõnastik*. (i.a) Kasutatud 08.11.2020, <https://www.riigiteataja.ee/akt/12798044?leiaKehti>
- Raamatukogud ja raamatukogundus Eestis 2002– 2012*. (2014). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu
- Raasiku awaliku raamatukogu vihikkataloog* (1925). [käsikiri]

- Raasiku Valla kodulehekülj.* (i.a.) Kasutatud 08.11.2020, <https://raasiku.kovtp.ee/kulad>
- Raasiku Valla Raamatukogu põhimäärus. (01.01.2019). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 08.11.2020, <https://www.riigiteataja.ee/akt/421092018034>
- Raasiku Vallavalitsuse 17. novembri 2015 istungi protokoll nr 43.* (2015). Kasutatud 08.11.2020, <http://atp.amphora.ee/raasikuvv/o=785&o2=100850&u=null&hdr=hp&dschex=1&sbr=all&tbs=all&dschqcr1=01.11.2015&dschqcr2=31.12.2015&dt=20&itm=72724&clr=history&pageSize=20&page=1>
- Rahvaraamatukogu seadus. (12.11.2019). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 08.11.2020, <https://www.riigiteataja.ee/akt/12798044?leiaKehtiv>
- Rahvusarhiiv. (i.a). *Eesti ala valdade register 1866-1917*. Kasutatud 20.12.2020, <http://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/site/vald>
- Strenze, T. (2009). *Võrdlev sotsioloogia*. Tartu Ülikool. Õppematerjal. Kasutatud 08.11.2020, https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/14249/vordlev_sotsioloogia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Takistused uue valla asutamiseks Harjumaal. (1930). *Kaja*, 30. jaanuar. Kasutatud 20.12.2020, <https://dea.digar.ee/article/kaja/1930/01/30/1/47>
- Tallinna päevauudised. (1906). *Päevaleht*, 10. oktoober. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=paevalehtew19061010.2.13>
- Talving, H. (2015). *Eesti vallamajade ajaloo teatmik*. Eesti Vabaõhumuuseum: Tallinn
- Toetus raamatukogudele (1929). *Kaja*. 27. juuli. Kasutatud 23.03.2021, <https://dea.digar.ee/article/kaja/1928/07/27/1/26>
- Seda ja teist. (1898). *Postimees*, 4. november. Kasutatud 20.12.2020, <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1898/08/10/15>
- Seda ja teist. (1910). *Postimees*, 4. november. Kasutatud 20.12.2020, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19101104.2.21>

Uued seltsid ja ühised. (1911). *Postimees*, 24. detsember. Kasutatud 21.01.2021,

<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1911/12/24/26>

Uuemad sõnumid (1905). *Ristirahva pühapäevaleht*. 14. august. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/page/ristirahwa/1905/08/14/7>

Uuemad sõnumid (1911). *Ristirahva pühapäevaleht*. 28. aprill. Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/page/ristirahwa/1905/08/14/7>

Uljas, J. (2018). *Eesti seltside 100 aastat*. Post Factum.

Uuet, L. (2002). Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Tallinn: OÜ Greif

Vabariigi presidendi otsus nr 88. (14.10.1938) *Riigi Teataja nr 87*, Kasutatud 27.01.2021,

<https://dea.digar.ee/article/AKriigiteataja/1938/10/14/3>

Vallaseadus. (21.04.1937) *Riigi Teataja nr 32*, Kasutatud 27.01.2021,

<https://dea.digar.ee/article/AKriigiteataja/1937/04/21/1>

Vergo, Hein. (1980). *Lühiülevaade Raasiku Raamatukogu ajaloost*. [Käsikiri]

Verzeichnis guter estnischer Bücher/kokkuseatud Eestimaa õpetajate seltsi poolt (1910). Reval: A.

Mickwitz

Veskimägi, K. (Toim). (1985). *Eesti raamatukogude ajaloo bibliograafia kuni 1917: Kirjed 1123-*

1953: raamatukogud 223-761. 2. [osa]: Raamatukogud maal. Eesti NSV Kultuuriministeerium.

Veskimägi, K.-O. (2000). *Kahte kappi on ühhetassa majas tarvis: leiwakappi ja ramatokappi*.

Tallinn: Ühiselu.

Veskus. Meeli. (1991). *Aruküla Raamatukogu ajalugu*. Diplomitöö. E. Vilde nim Tallinna

Pedagoogiline Instituut raamatukogunduse ja bibliograafia kateeder

Volodin, B. (2005). *Maaailma raamatukogude ajalugu*. Tallinna Raamatutrükikoda.

Wene riigist (1906). *Päevaleht*. 14. detsember, Kasutatud 21.02.2021,

<https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=paevalehtew19061214.2.7>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Aira Jõõts,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teos „Raasiku valla raamatukogude areng kuni aastani 1918”, mille juhendaja on Ilmar Vaaro, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Aira Jõõts
22.05.2021